

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך לב, תשמ"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ל ש ו נ נ ו ל ע ם

קונטרסים עממיים לענייני לשון

בעריכת ע' איתן ומ' מדין

מחזור לב, קונטרס ג-ה (שיג-שטו) שבט-ניסן ה'תשמ"א

הלשון העברית

במשנתו של זאב ז'בוטינסקי

(בשנת המאה להולדתו)

מאת

שלמה הרמתי

הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית
ירושלים

בהתקנת הקונטרס לדפוס
סייעה
נורית רייך

נסדר ונדפס בדפוס רפאל חיים הכהן בע"מ
מִצְבוֹ בְּנוֹ מִשֶּׁה ז"ל

א. לימוד העברית והפצתה

ז'בוטינסקי התנדע ללשון העברית ולתרבות העברית באיחור בהשוואה לרבים מעמיתיו בתנועה הציונית. רק אחרי קונגרס אוגאנדה — האחרון להרצל והראשון לז'בוטינסקי — התחיל ללמוד עברית ותורת היהדות מתוך הפרה. אמנם אין ממש במיתוס, שעד לאותה תקופה לא ידע צורת אות עברית. ב"סיפור חייו" כינה שמועה זו "אגדה": "אני מוזה נגד אותה האגדה, שלפיה לא ידעתי את המלים 'בראשית ברא' עד היפנסי למחנה העסקנות הציונית. לעולם לא הייתה מסכימה לכך אמי"¹. ואכן, בהיותו בן 6 לימדה אותו אמו את הא"ב העברי², ומאז ועד הגיעו למצוות למד עברית בהפסקות³. בהיותו בן 8 החל ללמוד עברית מפי הסופר י"ח

1. ז'בוטינסקי, ז'. אוטוביוגרפיה — כתבים, ירושלים: ערי

ז'בוטינסקי בע"מ, תש"ז, 18.

2. במכתב לגב' ז'בוטינסקי-קופ מיום 3 בדצמבר 1928 כתב ז'בוטינסקי: "אמי לימדה אותי אלפבית, כאשר הייתי בן שש" (שכטמן, י"ב. זאב ז'בוטינסקי, תרגם מפתבייד דוד סיון, ח"א, ת"א — קרני, תשט"ז, 25).

3. עפ"י מכתבו של ז'בוטינסקי ליצחק אפשטיין: "עברית התחלתי ללמוד בגיל 6 שנים... בהפסקות גדולות המשכתי לימוד העברית עד גיל 13" (שוארץ, ש'. ז'בוטינסקי — לוחם האומה, מהדורה שנייה בתיקונים והוספות, ירושלים, תש"ג, 407).

רבניצקי: "בן שמונה הייתי, כאשר התנדב אחד משכנינו ללמד את שנינו (אותו ואת אחותו — המעתיק) עברית. והאיש הטוב הזה היה מר יהושע רבניצקי. שנים אחדות, עד עברנו לגור בבית אחר, נהניתי מהוראתו"⁴. אחרי רבניצקי היה לז'בוטינסקי מורה עברי אחר: "אחרי-כן היה לי מורה אחר, שאת שמו שכחתי, שהכינני לתפקידי בר-מצוה בישראל, וגם את שירי יהודה ליב גורדון אתו קראתי"⁵.

מתברר, שהילד הפיזיוני התקדם יפה בידיעת הלשון העברית. עם זאת לא התפעל מלשון זו ולא דבק בה לאהוב אותה. ידידו מנוער ישראל טריווש הסביר זאת כך: "אמנם אמו שלחה אותו ללמוד עברית, אבל הסביבה המתפוללת של החברים ניצחה את המורה. התלמיד הודיע, שהעברית — כמו הלאטינית והיוונית — היא שפה מכובדת מאוד, אבל שפה מתה, המעניינת את בעלי המקצוע, ולא הייתה כל תועלת להתווכח עם הנער קשה-העורף. גם האם האהובה לא יכלה להשפיע עליו"⁶. אין אפוא תמה, שלאחר הבר-מצוה חדל ללמוד עברית, כפי שסיפר לאחר מכן בנו של רבניצקי⁷. גם אל היהדות לא נמשך ז'בוטינסקי הצעיר: "מלבד שיעורי

4. הערה 1: שם. אצל רבניצקי למד שלוש פעמים בשבוע (עפ"י שכטמן, הערה 2: 157).

5. הערה 1: שם.

6. רמבה, א'. "זאב ז'בוטינסקי העברי", האומה, שנה א' חוברת

3 (דצמבר 1962/פסליו תשכ"ג), 406.

7. לפי דבריו של עד זה חדל ז'בוטינסקי ללמוד עברית, משום

שטען: "מה תכלית בלימוד שפה מתה?" (שכטמן, הערה 2: 26).

העברית לא היה לו אז כל מגע פנימי עם היהדות⁸. ועל מנהגי היהדות, שהנהיגה אמו בבית, כתב ש"לא נגעו בלכבי"⁹. אפילו ספרים עבריים לא השפיעו עליו, משום שלא מצא בהם עניין: "בספריית פקידי המסחר היהודיים, אשר מדי יום ביומו אצתי שמה להחליף את הכרך, 'שבלעתי' אתמול, היו ספרים יהודיים לרוב, ולא קראתי אותם. פעם או פעמיים ניסיתי — ולא מצאתי בהם כל תנועה, כל מפעל, רק עצבות ושיממון; לא מעניין"¹⁰. פעבור שנים רבות זכר ז'בוטינסקי את סיבת יחסו השלילי לספר העברי, ובתכניתו לחינוך קוראי עברית הדגיש את גורם ההתעניינות פקובע את הצלחת המשימה הזאת¹¹.

גם אל הציונות לא התקרב ז'בוטינסקי אלא בבגרותו. השושבין בכך היה שלמה זלצמן, שהכירו בשנת 1902. זלצמן סיפק לו את הספרות הציונית הקלאסית של אותה תקופה, ולפי בקשת ז'בוטינסקי סיפק לו גם את הספרות האנטי-ציונית. ז'בוטינסקי שקע בקריאת ספרות זו ושוכנע בצדקת הרעיון הציוני, אך עדיין לא הצטרף רשמית להסתדרות הציונית. פוגרום קישינב, נאפריל 1903; זעזע אותו קשות והכשירו לפעילות הציונית¹². אולם עוד לפני כן,

8. הערה 1: שם.

9. עיין שם.

10. הערה 1: 18-19.

11. ז'בוטינסקי, ז'. "תרי"ג מלים", שבילי החינוך, סדרה

ראשונה, שנה שנייה, חוברת ב', סיוון-תמוז, תרפ"ו, 25-26.

12. שכטמן כתב בנידון: "לא יקלע אל האמת. מי שיקשר את

ראשית פעילותו הציונית של ז'בוטינסקי עם הזעזוע, שזעזע אותו פוגרום

בקיץ 1902, הציע זלצמן לז'בוטינסקי ליצג את האגודה הציונית "ארץ-ישראל" מאודסה בקונגרס הציוני השישי, שעמד להתכנס ב-1903.¹³ ז'בוטינסקי הסכים והיה ציר בקונגרס הזה — אחרון הקונגרסים להרצל. מאז נחתך גורלו של ז'בוטינסקי — הוא הקדיש את חייו לתנועה הציונית ולתחייה הלאומית של עמו.

כאשר נפלה החלטה זו, הבין ז'בוטינסקי, שעליו להפיר היטב את לשון עמו ואת תרבותו הישנה והחדשה, וכדרכו — אמר ועשה: "חזרתי לאודסה, מצאתי את רבניצקי, שלימדני עברית בילדותי, והפצרתי בו, שילמדני עוד".¹⁴ בעזרתו הכרתי את כתבי אחד-העם ואת כתבי ביאליק".¹⁵ מעדותו של

קישינוב (6-8 באפריל 1903). "שלמה זלצמן טען, שהוא מכר לז'בוטינסקי את השקל הראשון — בראשית 1903. וש' דובנוב הזכיר באוטוביוגרפיה שלו נאום ציוני של ז'בוטינסקי האודיסאי ב'סיידה', ב-7 באפריל 1903, דהיינו: לפני שהגיעו לאודסה הידיעות על הטבח בקישינוב... ז'בוטינסקי עצמו טען תמיד, ששום פגרום לא 'לימד' אותו משהו (הערה 2: 73).

13. הערה 1: 47.

14. ז'בוטינסקי העריך מאוד את נכונותו של רבניצקי ללמדו עברית, תחילה בילדותו ולאחר מכן בבגרותו. כעבור שנים (בשנת 1929), כאשר נפגע ז'בוטינסקי מאוד מהתנהגותו של רבניצקי, כתב לו מכתב, ובו הזכיר לו את חסדו הראשון: "העלבתני עלפון קשה, אשר לא יסלח אותו אדם ישר; אבל סוף-סוף אסור גם לי לשפוח את ימי ילדותי בהם לימדתני את שפתנו ושפתחת לפניי את העולם. אשר בו ובגללו אני חי" (ז'בוטינסקי, ז'. מכתבים, סדרת "כתבים", ת"א: עמיחי, 275).

15. הערה 1: 51.

רבניצקי מתברר, שז'בוטינסקי הגיע להישג זה בזמן קצר¹⁶. לאחר שלמד את היסודות מפי רבניצקי, המשיך בלימודים עבריים ויהודיים בעזרת אחרים ובכוחות עצמו במאמץ מתוכנן לשפר את ידיעתו ואת כושר השימוש בלשון, הן בכתב והן בעל־פה.

כבר אז הבין ז'בוטינסקי, שלשם כך עליו להרבות ולהשתמש בלשון, אפילו עדיין לא הייתה שגורה לא בפיו ולא בעטו. וכך עשה ולא נרתע מקשיים ואף לא חשש משיבושים. כשנה לאחר שחידש את לימודיו העבריים עם רבניצקי, כתב למורו זה מכתב בעברית, למרות שהיה בטוח, שלא יהיה נקי משיבושים. להלן מובא מכתב זה בשינוי לכתיב מלא, אך ללא תיקון פלשהו בלשון או בסגנון:

מורי היקר! ארגיש, כי היום אכתוב רע בייחוד, רע מכל הפעמים האחרים(!). יען כי בבית המערכת של ה'רוס', ששם אני פותב את האיגרת הזאת, אין לי מילון ואין נשמה חיה יהודית ידעת (!) או לא ידעת (!) את לשון הקודש. ועל־כן מקוה אנוכי, שלפעם הזה יהיה גם מורי סולח יותר משבכל הימים... אתה, שקראת את העברי שלי, תקרא גם את ז'רגוני, ולאחר תכתוב לי בקראך את מה צחקת ביותר¹⁷.

עד כמה היה ז'בוטינסקי מודע, שעליו להתאמן בלשון ע"י שימוש בעברית בכל הזדמנות, תעיד עובדה זו: בקיץ 1907, מיד אחרי נישואיו, יצא עם אשתו לגור בווינה. שם

16. עפ"י עדותו של רבניצקי בריאיון אישי עם שכטמן מתברר,

שז'בוטינסקי הגיע להישג זה כעבור זמן קצר (הערה 2: 158).

17. מכתבים (הערה 14): 273–274. תאריך המכתב 9 באוגוסט

1904. באותה שנה ניסה פוחו בתרגום מעברית לרוסית; פרי ניסיון זה היה תרגום שירו של ביאליק "בעיר ההריגה" (שוארץ, הערה 3: 281).

התמסר ללימוד בעיות המיעוטים וקרא חומר רב על נושא זה, ככול שהשיגה ידו. אך אעפ"י שמטרתו הייתה ללמוד היטב את הנושא הזה, ניצל את קריאתו הזאת, שתוכנה היה חשוב לו מאוד, גם לשיפור העברית שלו, שחזר ללמוד אותה רק ארבע שנים קודם לכן. וכיצד התאמן בעברית? על כך סיפר בתולדות חייו: "מתוך כל ספר או חוברת העתקתי קטעים בעברית. רשמתי אותם למען אתמחה גם בשפתנו, שגם אותה לא ידעתי פהוגן"¹⁸.

שנים רבות לאחר מכן, בספר לימוד לעברית שכתב למבוגרים¹⁹, עודד את הלומד לתרגל את שלמד בכל שיעור שבספר באמצעות "המחזות" של סיטואציות, שיוכל להשתמש בהן בחומר הלשוני שלמד: "ועצתי ללומדים להמציא 'תמונות' (מצבים) ודיאלוגים, שיתבססו על כל תריסרי המלים, שהם שיננו"²⁰. כן הציע ללומדים לנצל כל הזדמנות להשתמש במה ששיננו בכל שיעור ולא לחשוש משיבושים. ב"מכתב לקורא", המודפס בראש ספר הלימוד שלו ("תרי"ג מלים"), הזכיר לקוראו פתגם צרפתי, המביע רעיון זה: כדי לדבר היטב צריך קודם לכן לדבר גרוע²¹. על כן "הדיבור הגרוע" הוא לגביו שלב לגיטימי בלימוד הלשון²².

עד כמה צדק בכך ז'בוטינסקי, יעידו כל המקרים של

18. הערה 1: 75.

19. ספרו תרי"ג מלים, מהדורה ירושלמית (שנייה), ירושלים:

הוצאת ערי ז'בוטינסקי, 1950.

22. עיין שם.

21. עיין שם: 5.

20. שם: 6.

לומדים-משפילים, החוששים לפתוח את פיהם בלשון שהם לומדים ומתקשים מאוד ברכישתה. זוהי אחת הסיבות העיקריות, שעולי גרמניה, למשל, התקשו מאוד בלימוד העברית, ואילו עולים אנאלפביתים, שלא שמעו על קיום דקדוק או שיבושי לשון — לא היו להם עפפות לדבר בעברית, והם רכשו מהר את הדיבור העברי הפונקציונלי, פדרוש להם לצורכי יום-יום²³. ז'בוטינסקי המשיך להשתלם בעברית וביהדות כל ימי חייו. פישרונו הלשוני ומאמציו הבלתי-נלאים עשו פרי בזמן קצר יחסית. בביקורו הראשון בא"י (1908) נאם את נאומו העברי הראשון לפני קבוצת פועלים עבריים בעין-גנים²⁴. אמנם פתחילה דחה את בקשת

23. הרמתי, ש'. הוראת עברית לאנאלפביתים, ת"א:

תרבות וחינוך ומשרד החינוך והתרבות, תשכ"ד, 99–122. על העפפות של איש משפיל לדבר בלשון חדשה לו ראה עדותו של רופין: "עד היום מתקשה אני בדיבור עברי על רגל אחת. לא יכולתי להתגבר על המעצורים הנפשיים, שלקיתי בהם, משום שהלשון הגרמנית הייתה בפי פכינור סטראדיבאריוס בידיו של פנר: ואילו הלשון העברית הייתה בפי פכינור של דרדקים, לפי שלא ניתן לי לבטא בה את הגיגיי אלא ביטוי פגום ביותר. תמיד נתקנאתי בבני אדם, שדיבורם רהוט ואינם נוהרים מפני שיבושי לשון, אף שייתכן, כי ידיעותיהם מועטות מידיעותיי. אילו למדתי עברית בילדותי או בנעוריי, היה — פמובן — כוחם של מעצורי נפש אלה פוחת ביותר. אך בגיל שלושים שנה ומעלה הייתי כל כך מעורה בלשון הגרמנית, שזיקתי לכל לשון אחרת שוב לא הייתה זיקה טבעית, אלא בבחינת דבק מלאכותי" (רופין, א'. פרקי חיי, ספר שני, ת"א: עם עובד, תש"ז, 64).

24. עיין על כך: ז'בוטינסקי, ז'. זיכרונות בן דורי

("פתחים", כרך 17), ת"א: עמית, 298.

הפועלים, לנאום לפניהם, משום שהיה סבור, שהעברית שבפיו עדיין אינה טובה די-הצורך לנאום בה ברמה, שהוא רגיל לנאום בה בלשונות אחרות — ובלשון לועזית לא רצה לנאום בא"י²⁵. הוא סירב לעשות פן בהזדמנות אחרת, גם כאשר התיר לו אליעזר בן-יהודה לנאום ברוסית:

בני-הארץ מספרים, כי בהיותו בירושלים ביקשו ממנו להרצות בבית-העם, אך הוא סירב, כיון שהשפה העברית עדיין לא הייתה שגורה בפיו כהלכה. לפי השתדלותו של ועד בית-העם התיר לאורח אליעזר בן-יהודה בכבודו ובעצמו לדבר זו הפעם רוסית, אלא שז'בוטינסקי עמד בסירובו, בהסבירו, כי בעיר הקודש לא ידבר בשום אופן רוסית בפומבי²⁶.

את סירובו להרצות לפועלי עין-גנים הסביר ז'בוטינסקי, כפי שסיפר יערי, כך: "ז'בוטינסקי ענה בעברית יפה, שהוא מסרב למלא את בקשת היו"ר מטעם זה: 'לדבר אליכם בעברית הגונה איני יודע עדיין, ולהשתמש פה בשפה אחרת מלבד עברית — אין אני רוצה בא"י!"²⁷. לאחר מכן, "אחרי שכנועים נוספים"²⁸, נתרצה ז'בוטינסקי והרצה לפועלים בעברית על הנושא: "ציונות הגולה וציונות א"י". ואם כי הוא סבר, שהעברית שבפיו עדיין אינה 'הגונה', סברו שזמעיו אחרת: "בעברית נפלאה, בהברה ספרדית, נשא ז'בוטינסקי את הרצאתו וליכד את כל שומעיו ברעיונות

25. הם ביקשוהו לדבר רוסית, אך הוא סירב: "לא הועילו כל תחנוניו של היו"ר ושל כמה וכמה חברים, אשר הרשו לו לז'בוטינסקי לדבר רוסית" (יערי, י'. זאב ז'בוטינסקי — חייו ופעולותיו, ת"א: מצפה, תרצ"א, 51).

26. הערה 6: 407-408. 27. ספרו של יערי (הערה 25): שם.

28. עיין שם.

שהעלה" 29. זה היה הנאום העברי הראשון של ז'בוטינסקי³⁰. את יחסו הרציני ללימוד העברית ואת הרמה, ששאף להגיע אליה, נוכל ללמוד ממכתבו להרב מיליקובסקי בשנת תרע"ד, כלומר לאחר שכבר נודע פנואם גם בעברית. ממכתב זה מתברר, שעוד באותה שנה (תרע"ד)³¹ לא היה ז'בוטינסקי שבע-רצון מכושרו לנאום בעברית:

מסופקני, אם אוכל לקרוא בלודו' הרצאה עברית. קודם כול, אחרי הניסיון של השנה שעברה, באתי לידי מסקנה זו: אל לי לקרוא הרצאות עבריות. באספות צירי הציונים אין צורך במליצה, על-כן לא כל מרצה חייב להיות מטובי הנאומים, ומותר לי גם לדבר בשפה, שאיני יודע אותה היטב. אבל מי שקורא הרצאה פומבית, וקורא אותה בתור נואם, דברן — עליו לשלוט בשפתו בללא משמעות המלה הזאת. הבאים להרצאות הפומביות, באים לשמוע את הדבר — ואולם ידיעותי בעברית אינן מספיקות לגמרי להצדיק את תקותם זו. על-כן החלטתי, שעלי להשתלם עוד, בעמל רב, בדיבור העברי, ורק אחרי-כן תהא לי רשות מוסרית לעלות על הבמה בתור נואם עברי³².

בשנה 1909 שהה ז'בוטינסקי בקושטא בשליחות ציונית, ושם פרסם את מאמריו העבריים הראשונים³³. בשלהי

29. עיין שם. 30. הערה 24: שם.

31. כלומר: פשש שנים לאחר נאומו העברי הראשון בא"י (1908) וכארבע שנים לאחר נאומו העברי בחג היובל של מנדלי באודסה בנוכחות ה"אריות" של הספרות העברית החדשה (שאיש מהם לא נאם בעברית בנוכחות מנדלי!).

32. מכתבים (הערה 14): 208.

33. מאמריו העבריים ב"הצופה" היו מתורגמים מרוסית, כפי שהעיר כבר שוארץ (הערה 3: 177).

דצמבר 1910 השתתף במסיבת יובל למנדלי. באותו מעמד היה ז'בוטינסקי הנואם היחידי, שדיבר בעברית בהברה ספרדית, כמקובל בא"י. בדבריו ריתק את כל הנוכחים.³⁴ ואפילו מנדלי, בעל השמחה — שלא היה מחסידיו של בן-יהודה,³⁵ ועל-פן השתיק קודם לכן את חיים גרינברג, שהתחיל לדבר עברית, אך נאלץ לעבור ללשון אחרת³⁶ — הקשיב בתשומת לב מרובה לנאומו העברי של ז'בוטינסקי. בגמר הנאום ניגש מנדלי אל ז'בוטינסקי ולחץ את ידו³⁷. על נסיבות הנאום העברי של ז'בוטינסקי בחגיגת היובל למנדלי סיפר שלמה זלצמן דברים אלה:

בזמן חגיגת יובלו של מנדלי מוכר ספרים, במלאות לו שבעים וחמש שנה, בשנת 1910, אירע המקרה המעניין הזה. החגיגה התקיימה באולם היפה ביותר באודסה, בפורסה העירונית. לחגיגה באו שמנה וסולתה של התרבות העברית, סופרים, אמנים, אנשי-מדע וסתם משפילים. בראש החגיגה ישב ד"ר הימלפרב ונאם, בשפה הרוסית, נאום לבבי ומזהיר על בעל-היובל. אחריו נאם באידיש המשורר ש' פרוג, ואחריו עלה על הבמה ביאליק, ואף הוא נאם באידיש. כל העברים והסופרים, שנכחו בחגיגה זו, נבוכו: הגם ביאליק מדבר אידיש, ומי ינאם אפוא בעברית? ביאליק בעצמו נבוכך גם הוא לאחר מעשה זה. פיון שהיה הכרח להשמיע נאום עברי מפי סופר בעל-שיעור קומה, נתנו כל העברים עיניהם, ובראשם ביאליק, בזאב ז'בוטינסקי, שעד אז לא נאם אלא פעם או פעמיים בעברית, באספות שלא היה בהן קהל פה רב כבוד. תחילה סירב ז'בוטינסקי, ונימוקו היה, שבמעמד

34. ראה להלן, עדותו של שלמה זלצמן.

35. על יחסו השלילי לניסיונות, שנעשו כדי להחיות את הדיבור העברי בתפוצות, עיין קלוזנר, י. מניחי היסוד של מדינת ישראל, ירושלים: אחיאסף, תשי"ג, 34.

36. שכטמן (הערה 2: 159). 37. עיין שם.

כל גדולי העברית הוא מהסס לדבר בשפה זו. אולם לבסוף נענה, אבל ביקש, שייתנו לו זמן-מה להתבונן ולערוך את דבריו. ז'בוטינסקי נאם קצרות, כרבע שעה, אבל הפליא את השומעים גם מצד התוכן, שהיה הולם את המאורע, וגם מצד הלשון העברית הנאה בהברה הספרדית, שאז לא הייתה שגורה עדיין בפי דוברי העברית.³⁸

ז'בוטינסקי למד עברית בשקידה רבה, עד שהיה מסוגל לא רק לנאום בלשון זו, אלא גם לתרגם אליה ולכתוב בה יצירות מקוריות. ואת אשר עשה הוא בבגרותו — לימוד העברית — דרש גם מאחרים. בועידת ציוני רוסיה, שהתקיימה בוינה בשנת 1913, שהרצה בה את הרצאתו המפורסמת "שפת ההשכלה"³⁹, אמר מעל בימת הנאומים: ידע מהיום והלאה כל מי שבא להיות עסקן ציוני, שהוא מחויב לדעת את הלשון הלאומית, כי בלעדיה לא יוכל להשתתף באספותינו הציוניות. והיה אם תחדור הפרה זו ללבם של העסקן הציוני, אז ישוב מפאן לביתו וישכור לו מורה וילמוד את לשוננו (מחזאות פניים רועשות)⁴⁰.

ז'בוטינסקי הוסיף להשתלם בלימוד העברית כל ימיו והשתדל להשתמש בלשון זו בכתב ובעל-פה גם בחייו הפרטיים. עם בנו הקפיד לדבר רק עברית⁴¹. גפשטיין סיפר על כך:

38. זלצמן, ש'. "זיכרונותי על ז'בוטינסקי", המשקיף (עיתון יומי), כ"ז בחמוז, תש"ג (30 ביולי, 1943).

39. ז'בוטינסקי, ז'. "שפת ההשכלה", השילוח, כרך ל' (טבת-סיון תרע"ד), 405-411; 501-511.

40. מ"ק. "ועידת הציונים מרוסיה (ישיבה ראשונה)", העולם, שנה שביעית, גיליון 33 (ב' באלול תרע"ג), 14.

41. "מיום שנולד בנו (דצמבר 1910) לא דיבר אליו אלא עברית"

שאלתי פעם בברלין את בנו, ערי, שהיה אז כבן 12, אם אינו רואה שום זרות בדבר, שהוא מדבר עם אביו מיום הילדו עברית. על-כך השיב לי ערי בטון של שלוח אפית: כלל וכלל לא. כמו שאינו נראה לי מוזר הדבר, שאני מדבר עם אימא רוסית, ועם הפרטיסן של החשמלית גרמנית⁴².

כדי להכשיר את בנו לדיבור העברי היה לו מורה פרטי ללשון זו. בתקופת פריס של ז'בוטינסקי היה מורה-העברית של הנער יצחק אבינרי⁴³.

בביתו בירושלים ביקש ז'בוטינסקי להשליט את הדיבור העברי, דוגמת מעשהו של אליעזר בן-יהודה:

פאשר שוחרר מן הגדוד באונס, בשנת 1921, וחי חיי אזרח בא"י, השקיע את עיקר מרצו בענייני השפה והספרות העברית. ידיד נעוריו, שלמה זלצמן, סיפר, כי בביתו של ז'בוטינסקי בירושלים היה מנהג, שבשעת מסיבה ובזמני הארוחות הייתה העברית בבחינת חובה. מי ששכח ודיבר בלשון נכרייה, חייב היה לשלם קנס לקופת הקק"ל, שבנו היה ממונה עליה. משוחררים לפי שעה ממשטר העברית הקפדני היו הגברת ז'בוטינסקי, שאז רק התחילה ללמוד את השפה, ואורחים, שבאו מן הגולה ושהלשון לא הייתה עדיין שגורה בפהם⁴⁴.

(נדבה, י'. זאב ז'בוטינסקי, ת"א: הוצאת ההנהלה העולמית ברית חרות-הצה"ר, תשפ"ד, 20), והשווה: שוארץ (הערה 3: 315).

42. גפשטיין, ש'. זאב ז'בוטינסקי — חייו, מלחמתו,

הישגיו, ת"א: ההנהלה הראשית של קרן תל-חי, תש"א, 16.

43. אבינרי, י'. "על זאב ז'בוטינסקי (במלאות 20 שנה למותו)",

לוח הקואופרציה של מדינת ישראל, ת"א: בעזרת המשביר המרפזי, תשפ"א, 316–328.

44. הערה 6: 411. יש להעיר, שעוד לפני כן, בשנת 1919, נבחר

ז'בוטינסקי, עם אליעזר בן-יהודה ודוד ילין, לאגודת "שפתנו", שנוסדה

עם ייסוד תנועת הנוער בית"ר חייב ז'בוטינסקי את חניכי התנועה ללמוד עברית ולהשתמש בה. ב"שיר הנדר", שחיבר לתנועת בית"ר, קבע את העברית כאחת המצוות הראשונות לנוער הלאומי: "לשון חיי בגיל יגון וזעם / שפת עמל הרהור מזמור ושפת בני / שלשלת פז נצחית בין שיר תל-חי ורעם / הפלא של סיני"⁴⁵. בתנועת בית"ר ביקש ז'בוטינסקי לטפח לא רק אהבה לעברית, אלא התחייבות מוסרית ללמוד אותה ולהשתמש בה. יעיד על כך מכתבו לנוער בית"ר בעיר פולנית אחת בשנת תרפ"ז:

חברים, ביום ביקורי בעירכם. היות וגברה עליי עייפות מרוב מסעיי, לא יכולתי לדבר אתכם ולהביע לכם את תודתי על קבלת הפנים הנהדרה, שבה כיבדתוני. הרשוני נא, עלי-כן, להגיד לכם מלים אחדות מרחוק ובכתב... אתם, ילדי הגולה, אחראים הנכם לקיומה ולניצחונה של הלשון העברית בסביבתכם. אם תדבקו בשפה, אם תתחייבו בנדר קודש להשתמש בה תמיד בשיחה איש את רעהו ואישה את רעותה; אם תזרעו בלב אחיכם ואחיותיכם הקטנים, עוד פטרם יבואו אלה אל בית-הספר. אם תשמיעוהו, בעקשנות של לוחמים אמיתיים, על כל צעד ושעל בבית וברחוב — אז תחיה; ואם לא תעשו כזאת, אז באשמתכם אתם תמות השפה בסביבתכם, וגבור תגבר עליכם הגלות לכל רעיונותיה ומנהגיה⁴⁶.

בירושלים (תדהר, ד'). אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובונים, כרך ח', ת"א: ספריית ראשונים, 1957, 3022.

⁴⁵ סקולסקי, ש' (עורך), זאב ז'בוטינסקי בחזון ובחזית, מאה שנים להולדתו: תרמ"א-תשמ"א (1880-1980), ת"א: הוועד הציבורי לאירועי 100 שנה להולדתו של ז'בוטינסקי ומכון ז'בוטינסקי, 1980, 60.

⁴⁶ זהו מכתב לחברי בית"ר בעיר ולוצלאבק. המכתב נשלח מפריס ביום ו' באדר תרפ"ז. מכתבים (הערה 14: 362-363).

על פן אין תמה, שפאשר ניסח ז'בוטינסקי את "רעיון
בית"ר", ייחד מקום נכבד ללשון העברית:

בית"ר רואה בשפה העברית את שפתו הלאומית היחידה והנצחית של
עם ישראל. בא"י עליה להיעשות השפה היחידה, השלטת בכל שטחי
החיים של היהודים; בארצות הגלות היא צריכה להיות לפחות שפת
הלימוד, למן גן-הילדים ועד לבית הספר התיכוני
(ואחר-כך אולי עד לאוניברסיטה — אם נזכה פעם לאוניברסיטאות
יהודיות בגולה). ובחינוכו של כל ילד יהודי עליה לשמש הראשית והיסוד
לפול; וילד יהודי, שאינו יודע עברית, אינו יהודי שלם — ואפילו הוא
בית"רי. הננו מתייחסים בכבוד גדול אל כל יתר השפות, בהן משתמש
עמנו, ובייחוד לאידיש, לספרותה ולעיתונותה היפות והעשירות. למעלה
מזה: הננו מעריכים את התפקיד העממי והלאומי העצום, שהאידיש (אצל
הספרדים — השפניולית) מילאה וממלאה עד היום בתור אמצעי אדיר נגד
ההתבוללות. אולם 'שפה לאומית' זה דבר אחר לגמרי וגדול רב-יתר: אין
זו יכולה להיות שפה, אשר העם קיבל אותה — במהלך התפתחותו
ההיסטורית — מידי גזע זר ו'התאים' אותה לעצמו, ושדוקא יצירותיו
הנצחיות והגדולות ביותר לא נוצרו בה; לא הארמית בימי קדם ולא
האידיש בימינו אנו, עד כמה שלא גדול היה תפקידן בהתפתחותנו. 'שפה
לאומית' היא אותה שפה, שנולדה יחד עם העם והיא מלווה אותו, כך או
אחרת, בכל דרך חייו הארוכה: הלא זו היא השפה העברית⁴⁷.

ואעפ"י שלימוד העברית היה חובה בבית"ר, ידע
ז'בוטינסקי אז, שעדיין לא הושגה מטרה זו, ועל פן פתב
בנידון: "אולם דוקא בשטח זה מעטים מאוד הישגיה של
בית"ר: על כך ידובר בחלקה השני של החוברת"⁴⁸.

47. ז'בוטינסקי, ז' (תרגם מידיש: י"ק). רעיון בית"ר
(יסודות השקפת העולם הבית"רית), ת"א: נציבות בית"ר בארץ-ישראל,
תרצ"ד, 7. 48. ראה להלן.

מן החלק השני של החוברת ("רעיון בית"ר") נביא עוד דברים אלה על העברית:

כבר נאמר לעיל, שהעברית בתור שפה לאומית היא אחד העקרונות של בית"ר. אבל לדאבוננו הרב עלינו להודות בעובדה, שבנידון זה רחוקה עדיין בית"ר בארצות הגלות מן השלמות הדרושה: לעתים תכופות עומדת היא אפילו הרחק מאחורי הסתדרויות נוער מסוימות — והעובדה, למשל, שאת המקור של חוברת זו נאלץ אני לכתוב לא בעברית⁴⁹, היא אופיינית ומעציבה מאוד. אחד התפקידים הקרובים ביותר של התנועה יהיה: להשליט בה את העברית. ומקוה אני, שדבר זה יוגשם ללא רחמים, היינו: ניתן לכל בית"רי ובית"רית זמן שנים-עשר חודשים לרפוש את השפה העברית או לעזוב את שורותינו. ולא יועילו כל התירוצים על 'קושי' ו'חסור זמן' או 'מחסור במורים'. בימינו יכול כל הרוצה למצוא אלף הזדמנויות ללמוד, לפחות להבין שיחה בעברית ולענות בעברית על שאלה שהוצגה בעברית⁵⁰.

כן הפיע תקוה, שבית"ר תתרום תרומה ממשית לתחיית העברית ע"י שיפור המבטא העברי; על כך ראה להלן⁵¹. ז'בוטינסקי הבין אז, מה שהוכח לאחר מכן, במספר רב של מפעלי-השכלה להמונים, שלאישה השפעה רבה בהחייאת השפה על היבטיה השונים — בעל-פה כבכתב⁵². ע"פ הדגיש

49. החוברת נכתבה במקורה ביידיש; ראה לעיל, הערה 47.

50. הערה 47: 21. להלן נראה, שהוא חשב לקרוא ללשון כזאת:

"לשון בית"ר".

51. עיין בפרק הבא, על המבטא העברי הרצוי.

52. עיין על כך במאמרי "סוגי אנאלפביתים מבחינת הוראת הלשון", אורחות וז, ירושלים: משרד החינוך והתרבות, המחלקה להנחלת הלשון ולהשכלה, תשל"ב: "את חשיבות השכלת האישה להשכלת כל המשפחה הביעה מחנכת הודית באמרה: 'פאשר אני מלמדים גבר —

בחברתו "רעיון בית"ר" את תרומתה האפשרית של חניכת
בית"ר להחייאת העברית אפילו בגולה:

אם גבר יודע לדבר עברית, אין זאת (בגולה הפתוח מדבר) כלל וכלל
הוכחה, כי ילדיו גם הם ידעו: אולם האישה כי תדע עברית, אפשר כבר
לקוות ולדרוש, כי העברית תהיה לשפת העריסה שלה. הבה נקוה, שכאשר
הנערה הבית"רית תהיה לאם, אזי ילדיה יעברו את 'דרגה א' עוד טרם
היפנסם לקן. חינוך הנערות הריהו בעצם הגדול והקדוש מבין כל תפקידי
בית"ר — אולם עלינו למצוא לשם כך את השיטות המתאימות⁵³.

בפעילותו הנמרצת להחייאת העברית בא"י טיפח
בן-יהודה גם את הסגנון העברי הקל והטבעי, שפינה
אותו "סגנון ירושלמי"⁵⁴. סגנון זה הוצג פאנטיתזה לסגנון

לימדנו אדם אחד; אולם כאשר אנו מלמדים אישה — לימדנו משפחה
שלמה" (70). גורם זה נלקח בחשבון גם בראשית החינוך העברי-לאומי
בא"י: בשלהי המאה הי"ט ובראשית המאה הי"פ, כאשר חילקו השותפים
(פי"ח וחובבי ציון) את בית-הספר ביפו, בחרו חובבי ציון את ביה"ס
לבנות, מתוך הנחה זו: "אם בנותינו תדברנה עברית, ידברו בנינו בשפתם"
(הרמתי, ש'. ראשית החינוך העברי בארץ ותרומתו
להחייאת הלשון, ירושלים: מס, תשל"ט, 279).

53. הערה 47: 21.

54. ראה על כך: Haramati, S. "Eliezer Ben Yehuda: Father of Modern Hebrew?" in: *The Solomon Goldman Lectures — Perspectives in Jewish Learning* Vol. 2 (Editor: N. Stampfer), Chicago: The Spertus College of Judaica Press, 1979, 63–64
ועיין גם: סיוון, ר'. "הדיבור העברי והסגנון הירושלמי", כלשון
עמו, ירושלים: המועצה להנחלת הלשון, 1976, 100–103.

הספרותי הכבד של סופרי הגולה⁵⁵. גם ז'בוטינסקי נזקק לסוגיית הסגנון העברי הטבעי — הן להלכה והן למעשה. על-פי עדות אדם קרוב לו הוא "נאבק נגד הניסוח הנמלץ והמעורפל"⁵⁶, וביקש לפתח סגנון טבעי יותר, בייחוד לפובליציסטיקה העברית החדשה. וכדרכו נהג גם בתחום זה: אמר ועשה.

את סגנונו הפשוט והברור של ז'בוטינסקי אפיין ש' שוארץ גם על דרך השלילה, ע"י עימותו לסגנון הספרות העברית. בסגנון זה היה — לדברי שוארץ — "אותו עיקר" החסר מן 'הספר', כלומר: מדברי סופרינו מן הדור הישן"⁵⁷. קלזנר, שערך שני מאמרים עבריים מפרי עטו של ז'בוטינסקי, תיאר את סגנונו הפשוט והבהיר בדברים אלה:

מאמריו של ז'בוטינסקי שונים היו בניהו. זה תכלית שינוי כמעט מכל המאמרים העבריים. הלשון שלהם הייתה ברורה ובהירה, בלא 'כפל עניין במלים שונות'; והרעיון היה מובלט ומוטעם, בלא שום סטיות לצדדים. והעיקר — הפשטות הברורה של הסגנון. אין מליצות, ואין התחפזות, ואין כפל עניין במלים שונות ואין גם השתמטות מן העיקר של המאמר. וביחד עם זה היה הסגנון חי, טבעי ואחיד — גוש אחד של תקופה לשונית אחת: התקופה הנוכחית, לשון ההווה, הלשון החיה. הייתה זו לשון הדיבור, שנהפכה ללשון ספרותית, ולשון עתיקה שנהפכה ללשון חדשה, אירופית

55. עיין: סיוון, ר'. הלשון הירושלמית והתגבשות הסגנון החדש, "לשוננו לעם", מחזור ל"א, קונטרס ב', כסליו תש"ס.

56. ויינשל, י'. ז'אבו — שרטוטים לדמותו של זאב ז'בוטינסקי, ת"א: המתמיד, 80.

57. שוארץ (הערה 3): 282.

ממש. וביחד עם זה נשתמר בה הגון המזרחי המיוחד שלה, שלא ניטשטש על-ידי שום השפעה זרה, שנוטלת את הטעם העברי מן הביטויים העבריים המיוחדים⁵⁸.

הסגנון הפובליציסטי הפשוט והבהיר של ז'בוטינסקי לא היה עניין שבמקרה. הוא התאמץ קשות לסגל לו סגנון כזה, כדי שישמש דוגמה גם לאחרים. פפי שהעיד אחד ממקורביו, "חלם על שפה חדשה, עברית ואירופית כאחת. בשיחותיו כינה אותה 'שפת בית'ר'"⁵⁹. ז'בוטינסקי עצמו הבהיר תכונות אחדות של העברית הזאת, ועליהן נדון להלן.

ז'בוטינסקי אהב את הלשון העברית, וככול שחדר יותר לצפונותיה, כן גדלה אהבתו. את יחסו לעברית ביטא בסיום מאמרו "אחרי מות ביאליק"⁶⁰. נאמר שם על העברית:

הנפלאה שבשפות, שפה אלפי היפוכים, הקשה ועזה כפרזל, וגם רכה ומוזהירה כזהב, הדלה במלים ועשירה במושגים, האכזרית בכעס, העוקצת בלעג, הענוגה כשיר-אם בשעה של פיוס ונחמה, השפה שלעתים קולה הולך כקול אבנים מידרדרות במורד ההר, ולעתים פרחש עשבים בשעת בוקר אביב, שפה כבדת תנועה, עם ציפורני דובים ועם פנפי רננים של ציפורי דרור, שפתם של עשרת הדיברות ושל 'האזינו', שפת התוכחה ושפת שיר השירים, שפת 'אל טל ואל מטר' ושפת 'נחמו נחמו עמי', השפה שנשתפחה והלא-נשפחת, שנקברה כבר והיא חיה לנצח⁶¹.

וככול שגדלה שליטתו בלשון — כמוכח מתרגומיו, מיצירותיו המקוריות ואף מנאומיו הגדולים — כן גדלה קריאות

58. קלוזנר (הערה 35): 229. 59. הערה 56: שם.

60. ז'בוטינסקי, ז'. על ספרות ואמנות, ירושלים: ערי

ז'בוטינסקי בע"מ, תש"ח, 373-378.

61. שם: 378.

דבריו. עלה בידו לפתח גם סגנון עיתונאי קריא ויפה כאחד. הוא ידע לכתוב בסגנון נשגב, אך ידע גם לכתוב בסגנון קל ופשוט לקורא המתחיל. הוא שלט בעברית וביקש להקל על אחרים את רכישת הלשון הזאת ואת השליטה בה אפילו בגיל מבוגר, כפי שעשה הוא.

מאחר שטרח להפיץ את העברית בגולה לא רק בכתב, אלא גם בעל־פה, נזקק לדיונים עיוניים על הלשון גופה ועל דרכי הוראתה, ואף הציע הצעות מעשיות בתחומים אלה. בתחום הלשון דן בעיקר בשני צדדים חשובים של העברית: האופי הרצוי של הדיבור העברי ("מבטא עברי רצוי") ושיטת כתב מתאימה ללימוד השלב הראשון של הלשון. מטרתו בדיונים אלה לא הייתה מדעית, אלא מעשית: הפצת העברית בדיבור ובכתב בהמוני היהודים בתפוצות.

ב. המבטא העברי הרצוי

לז'בוטינסקי היה חוש לשוני מפותח מאוד⁶², ורגישות מיוחדת הייתה לו לצלילי כל לשון⁶³, על־כן אין תמה,

62. "הוא היה נוהג לומר, ללא שמץ של יוהרה אלא כקביעת עובדה, שיש לאל ידו ללמוד כל שפה שהיא תוך שלושה חודשים, ובכך התפון לידיעה מעמיקה, המבוססת על הכרת כללי הדקדוק והתחביר ויונקת מרוח העם המדבר בה" (ספרו של נדבה, הערה 41: 23): "י' שטיינברג, מחבר המילון הרוסי-עברי, התפעל מחושו של ז'בוטינסקי לשפות ואמר לו פעם: 'איש צעיר, שמע-נא בקולו של זקן: הנח את כל הציוניסטים ושאר דברי הבלים והתמכר ללשונות. ערב אני לך, שתגיע לדרגת בלשן ראשון באירופה'" (שם).

63. ראה להלן.

שהיבט זה של הלשון העברית עניין אותו והעסיק אותו כל חייו: "בשבילי הלשון העברית היא דיבור קודם כולל, וחשוב בעיניי צלצולה לא פחות מתוכנה"⁶⁴. ברור אפוא, מדוע חרה לו על שרפים מדוברי העברית — ואף מיודעיה — זלזול בצד הצלילי של העברית: "אף יהודי, המתרגז על פגימה קלה בסגנון, היודע להבחין היטב בין סגנון לקוי לסגנון יפה — לא ירגיש כל צורך לשפר את מבטאו ולתקן את לשונו...⁶⁵ ועל זה יש להצטער, כי אין לך שפה, שאין צלצולה ומבטאה המיוחדים עיקרים חשובים לה"⁶⁶. במקום אחר, כאשר שב לדון בסוגיה זו, כתב על חשיבות המבטא התקין של העברית, המחייב כל אחד מדוברי לשון זו למאמץ כן כדי לסגל מבטא כזה: "השפה היא הגרעין והפסיס של נגינה לאומית. כמו שעובד הפנר או הפסנתרן על סונטה, אשר מחר ינגן אותה בפומבי, כן צריך כל אחד לעבוד על שיפור מבטאו"⁶⁷.

64. ז'בוטינסקי, ז'. "סטינוגרפיה", הארץ, ו' בתמוז תרפ"ה.
 65. עד כמה צדק ז'בוטינסקי בהערכה זו, נוכל ללמוד מדברים, שכתב מרדכי בן הלל הפהן על הרצאתו של ז'בוטינסקי למורים העבריים ביפו בשנת תרע"ח: "כשרון נואם מצוין לז'בוטינסקי. הוא הרצה לפני המורים בדבר ההברה העברית שלנו בארץ-ישראל... בכל אופן לא היה מקום בשביל 'עניין' כזה להרצאה שלמה, לאספת מורים ומורות מפל קצות יפו. ואולם באנו כולנו לשם ז'בוטינסקי, והתפלאתי לכשרונו לעניין את האולם כחצי שעה ויותר בעניין של שוה פרוטה, שווא-נח — שאלה בוערת עד לב השמים" (מרדכי בן-הלל הפהן, מלחמת העמים (יומן), ספר חמישי, ירושלים, תר"ץ, 57).
 66. רבלסקי, י' (הוא יצחק אבינרי). "ז'בוטינסקי על שאלת המבטא", העולם, שנה י"ג, גיליון 8 (פ"ו בטבת תרפ"ה), 149.
 67. ז'בוטינסקי, ז'. המבטא העברי, ת"א: הספר, תר"ץ, 4.

ז'בוטינסקי בחן את המבטא העברי, שרוח בקרב דוברי העברית, העיר על ליקוייו, ואף הציע הצעות מעשיות לשיפורו לפי שיטתו. נראה לי, שיש יסוד להנחה, ששאלת המבטא העברי החלה להטריד אותו עם ביקורו הראשון בא"י, בשנת 1908⁶⁸. באותם ימים עקב אחרי ההתפתחות הטבעית של הדיבור העברי בפי תינוקות וילדים צעירים, שפטפטו עברית בהברה הספרדית⁶⁹. באותם ימים נפגש עם מורי העברית החלוצים, יצחק אפשטיין⁷⁰ ווילקומיץ⁷¹, שהטיפו לשיפור הלשון, ליופייה ולהטעמתה, כפי שהיא יוצאת מפי משפילי הספרדים או התימנים. אתם התנפח ז'בוטינסקי על המבטא ה"נכון" והרצוי, שיש לטפח בחינוך העברי⁷².

על יסוד רשמיו, עיוניו ושיחותיו עם מורים ובלשנים בא"י פיתח ז'בוטינסקי את שיטתו לגבי מבטא עברי רצוי, שלא עלתה בקנה אחד עם המבטא העברי המזרחי,

68. הערה 6: 425.

69. הוא סיפר בנידון: "בטבריה ניסיתי לדבר עברית עם בנו של בעל האכסניה, נער כבן ארבע-עשרה, תלמיד הישיבה האשכנזית, וענה לי ביידיש. 'האם אינך יודע לשון הקודש?'. הרפין ראשו והספיר: 'הרפי אומר: מי מדבר עברית? משומדים מדברים עברית'" (הערה 1: 77).

70. הוא אחד מיוצרי "גישת עברית בעברית". עיין עליו בחיבורי: שיטת האולפן — מקורה, מהותה ודרך התהוותה, ירושלים: המועצה להנחלת הלשון, 1972, 43-53.

71. הוא אחד המורים המובהקים בראשית החינוך העברי-לאומי בא"י. עיין עליו בחיבורי: ראשית החינוך העברי בארץ... (הערה 52 — עפ"י ה"מפתח").

72. הערה 6: 425.

שאימצו לעברית המדוּפֶּרֶת בן־יהודה וחבורתו⁷³. המבטא שהציע ז'בוטינסקי היה אף הוא בעל אופי ספרדי — בייחוד בהשנאה למבטא האשכנזי, שרֶנַח בפי דוברי העברית בגולה ובפי רבים מעולי אירופה בא"י; אולם למבטא, שהציע ז'בוטינסקי, לא היה אופי "מזרחי", אלא אופי "אירופי", כמו שיוסבר להלן.

בשובו לאירופה מביקורו בא"י היה ז'בוטינסקי הראשון, שהתחיל לנאום בעברית בהברה ספרדית, לפי הנוסח שלו. כן היה ראשון, שהתחיל לכתוב שירים לפי הקצב והמשקל של ההברה הספרדית⁷⁴. בכך הראה את הדרך לאחרים, ובתוך זמן לא רב הלכו אחריו גם גדולי משוררינו⁷⁵.

73. בתוך מחיי הדיבור העברי שבחבורת אליעזר בן־יהודה התבלט דוד ילין, שדרש לחנך את דוברי העברית להגייה "מזרחית" מובהקת. בדיבורו העברי שימש ילין דוגמה נאה לכך. ראה הרצאת ילין על המבטא העברי ודברי המתופחים לאחר ההרצאה: זיכרונות ועד הלווין, מחברת ג', ירושלים, תרע"ג.

74. הערה 6: 425. וכן: "הוא היה הראשון שבין האשכנזים בחוץ לארץ, שהתחיל פותב שירים בעברית על־פי ההברה הספרדית. במחברתו 'תרגומים' (ברלין תרפ"ד) הוא פותב בענותנות של אדם גדול: 'מי שתרגם את השירים, האסופים במחברת זו, אינו משורר, אך דעתו היא, כי שפת שירתנו החדשה היא העברית הספרדית. ואם פי קלי־ערך הם חרוזיו — דעתו תנצח'" (קלוזנר, הערה 35: 230). יש להעיר, ששל"ג קדם לז'בוטינסקי בפרסום שיר בהברה ספרדית, אך נראה שז'בוטינסקי השפיע על אחרים, שילכו בדרכו זו. ראה בהערה הבאה.

75. "דעתו הולכת ומנצחת. לא רק כל המשוררים והמשוררות העבריים הצעירים פותבים את שיריהם על־פי ההברה הספרדית, אלא אף משורר בלתי צעיר פיעקב כהן עשה מעשה רב: העביר את הכרך הגדול,

עיסוקו הרב במבטא נובע מדעתו, שהמבטא הוא במידה רבה יסוד הלשון, שהרי שינויים בו עלולים לגרום שינויים גם במבנה הלשון. פיצד?

המבטא הוא מעשה בראשית, הוא יסוד היסודות לכל מה שמתהווה בלשון. עליו בנויה כל מערכת הפללים, שקוראים לה בשם תורת הלשון. יוצא, שאם בשל סיבות מסוימות משנה עם את מבטאו, הוא הורס בזה את היסוד לכל מבנה הלשון. המבטא החדש יחייב במשך הזמן שינוי בהרבה מפללי הלשון, למרות מלחמתם הקשה של מדקדקים⁷⁶.

אצל כל עם המבטא מתפתח ומשתנה בדרך טבעית ע"י השימוש בלשון במשך שנים רבות. אולם העברית חדלה להיות לשון הדיבור של היהודים בתפוצות, והיא שבה להיות לשון חיה של היהודים בא"י רק בשלהי המאה הי"ט בזכות פעילות מכוונת של קומץ קנאים לעברית, ובראשם אליעזר בן-יהודה. פעילות זו התפונה להתאים את העברית לתקופה החדשה. אך יש להדגיש: התאמה זו אינה תולדה של התפתחות טבעית, אלא של התערבות בני אדם בתהליך ההתפתחות הטבעי. התערבות זו נעשתה לפי דעת מכונייה — ראשוני מחיי הדיבור העברי בא"י בשלהי המאה הי"ט. התערבות מכוונת זו הביאה גם לבחירת המבטא, המכונה "ספרדי". בחירה זו התבססה לא רק על הדעה בדבר "נכונות" המבטא הזה, בהשנאה למבטאים רווחים אחרים,

בן תק"ם עמודים, של שיריו הנפלאים, פשיצאו בהוצאה חדשה (תל-אביב, תרצ"ח), מן ההברה האשכנזית אל הספרדית" (שם).

76. פרץ, י' "המבטא העברי בישראל", יד למורה (ערכו):

אפרת, א' וניב, י'), ת"א: ניומן, תשט"ו, 64.

אלא היו גם סיבות חוץ-לשוניות, שהכריעו בדבר כמזל: יחסו האישי החיובי של בן-יהודה לבני עדות המזרח, שהשתמשו במבטא זה בדיבורם העברי⁷⁷.

ראשוני דוברי העברית מבין היהודים האשפונים, שפיקשו לסגל להם מבטא זה, נתקלו בקשיים מרובים: "צריכים היו האשפונים ללמוד מבטא נכון של כמה עיצורים (בייחוד: ע, ח, ו, ט, צ, ק) ושל הדגש החזק ושל השוא הנע, הבחנה בין תנועות גדולות לתנועות קטנות, נגינה נכונה ועוד"⁷⁸. אולם בהיעדר לימוד שיטתי של המבטא הזה בכל שלבי הלימוד הפורמאלי והלא-פורמאלי — ובכללל החינוך למבוגרים — נוצר בא"י מבטא חדש, שהוא תערובת של מבטא אשפוני ומבטא ספרדי. מבטא מעורב זה תואר כך: "ספרדי לפי הרצון ואשפוני לפי היכולת"⁷⁹. כזאת הייתה

77. על קנה-מידה ל"נכונותו" של המבטא כתב גויטיין: "בבואנו לבחון עד כמה מתאים מבטא פלוני, המצוי היום באומה, אל צורת השפה, פפי שנקבע בספר בעזרת 'הניקוד' — עלינו לשאול, אם יש באותו מבטא פגם כל סימן שפכתב העברי ('אותיות' ו'נקודות') הגה מיוחד. מבחינה זו המבטא העברי ה'נכון' ביותר באופן יחסי, הוא התימני... המבטא הספרדי רחוק מלהיות 'נכון' (גויטיין, ש"ד. הוראת העברית, מהדורה שלישית מוגדלת, ת"א: יבנה, 1958, 79). פרץ כתב בנידון: "כל מבטא הוא פרי התפתחות טבעית, אלא שרצו המחדשים להחזירנו לקדמונותנו גם בהגייה וסברו, שהמבטא הספרדי הוא הקודם. ועוד: בזמן ההחלטה היה מבטא זה מקובל פפי החכמים הספרדים בארץ" (הערה 76: שם). 78. פרץ (הערה 76): שם.

79. גויטיין (הערה 77): 80. ההסבר לכך: "הוא מנסה להיות ספרדי באמצעות ההגיים, הנמצאים באשפונים, כלומר: האשפונים, שהתחילו

המגמה הפללית בהתפתחות מבטאה של העברית המדוברת בא"י, ואעפ"כ לא נוצר מבטא אחד כזה⁸⁰. למעשה אין לתמוה על כך — הרי כל קבוצה של עולים חדשים מארץ פלשהי הטביעה את חותמה על המגמה הפללית של המבטא המעורב החדש. כל קבוצת עולים יצרה — על יסוד שפת-האם של דובריה — מבטא עברי אופייני לקבוצה זו. כך נוצרו בא"י מספר מבטאים של העברית, שהם, כאמור, "ספרדים לפי הרצון ואשכנזים לפי היכולת" ועם זאת הם צבועים בצבע לשונות-האם של דוברי העברית החדשים. כך נוצרו בא"י מבטאים, שאפשר לסוג אותם לפי ארץ-המוצא של דוברים אלה: מבטא גרמני, פולני, רוסי וכדומה⁸¹. כן נוצר גם מבטא "כלל ישראלי", שעליו נאמר, ש"ליקוייו מרובים ומקורותיו שונים"⁸².

תמוה לכאורה שבראשית החייאת הדיבור העברי בא"י

לבטא 'ספרדית', לא סיגלו לעצמם אוצר חדש של הגיים, אלא רק החליפו הגיים, וביטאו אותם בהגיים אחרים, שגם הם היו מצויים בדיבורם" (שם).

80. "וגם מבטא זה אינו קיים בכל טהרתו, כפי שנראה להלן. אלא הוא, כביכול, המבטא הטהור, שיש לשאוף להגיע אליו" (הערה 76: 64-65).

81. פרץ ציין, שבימי קיבוץ הגלויות של ראשית שנות ה-50 נמצאו בארץ מבטאים אחדים, כמו: מבטא אנגלי, מבטא גרמני, מבטא פולני ומבטא רוסי (הערה 76: 65-67). ובפרסום מאוחר יותר הוסיף גם "מבטא הונגרי" (עברית פה לכה, מהדורה שלישית, ת"א: שרברק, 1964, 337). עמד על כך גם זפפוטינסקי בספרו "תרי"ג מלים" (הערה 19), 9. 82. הערה 76: 67.

לא נתקבל המבטא הספרדי, שהיה מקובל בפי חכמי הספרדים בא"י. אמנם מבטא זה נבחר ע"י בן-יהודה וחבורתו, אבל בית-הספר העברי החדש, שהקנה את העברית לילדי הארץ, לא עסק דיו בתרגול המבטא הזה⁸³, והסביבה השפיעה בנידון זה יותר מבית הספר. וכך נולד אותו מבטא פלאיים ורנח בא"י שנים רבות, וגם בני הספרדים ועדות המזרח סיגלו אותו להם⁸⁴. היו שהאשימו בכך את המורים⁸⁵, אך לי נראה שיש להסביר זאת גם בגורמים סוציולוגיים. תהליך זה נמשך גם בשנים הראשונות לאחר קום מדינת ישראל, כאשר הגיעה לארץ עלייה גדולה של יהודים יוצאי ארצות דוברות ערבית. גם אז לא התפשט בארץ המבטא "המזרחי", ושוב בעיקר מטעמים כלכליים-חברתיים

83. אם כי נושא זה העסיק את ראשוני המורים לעברית בא"י, וועד הלשון פנה רשמית למורים פעמיים — בשנת 1907 ובשנת 1913 — בדרישתו להנהיג את המבטא העברי-מזרחי, כפי שהדגים ילין (זיכרונות ועד הלשון, מחברת א-ג מהדורה שנייה, תרפ"ט, 47, 68).

84. "ומזור הדבר, שאפילו הילדים הספרדים, שמבטאם מקורי ונכון, הזניחו אותו" (הערה 76: 65).

85. פרץ הסביר, שאשמת המורים האשכנזים בכך: "בהשפעת מוריהם האשכנזים, עם תוכנה של התורה למדו גם את המבטא החדש המשובש. לא עלה על דעתם של המורים, שיש לשים לב למבטא, שפשעוירים לעברית ולתורת הלשון יש לטפח גם את המבטא הנכון. הם הביאו אתם מן הגולה את התפיסה המוטעית, שעברית משמעה — לשון שבכתב" (הערה 76: 65). יש להעיר, שגם מורים לא-אשכנזים לא הצליחו להרפיש לתלמידי פיתות היסוד את מבטאם, פידוע לי מניסיון אישי.

תרבותיים⁸⁶: רוב העולים האלה השתייכו לרבדים הפלפליים-תרבותיים הנמוכים בחברה הישראלית, וע"פ הם — ובייחוד צאצאיהם — חיקו את המבטא של הרבדים הפלפליים-תרבותיים הגבוהים. כך סיגלו להם רבים מיוצאי הארצות הערביות דרכי מבטא של אחיהם יוצאי ארצות מזרח אירופה, וכך אירע גם לרוב פניהם, חניכי בית הספר העברי בארץ⁸⁷, משום שבית-ספר זה לא טיפל בהקניית המבטא העברי, הרצוי לדעת בלשנים ומורי לשון. אמנם בכל משך תקופה זו — מראשית פעילותו של בן-יהודה בא"י ועד לאחר קום מדינת ישראל — הדאיגה התפתחות זו מורי לשון ובלשנים, ודאגה זאת היא עדיין מנת חלקם לא של בלשנים ושל מורי-לשון בלבד, אלא גם של אנשי מדעי-החברה, שהדגישו את חשיבות המבטא האחד לאחדות העם: "אנו שואפים לבטל את ההבדלים שבין העדות, והלשון העברית היא אחד האמצעים לכך. לא תהיה האחדות שלמה, אם יהיו הבדלים יסודיים במבטא"⁸⁸.

מראשיתו של החינוך העברי-לאומי בא"י כמעט — ובייחוד עם התארגנות מוריו המעטים להסתדרות המורים העבריים (1903) — עמדה שאלת המבטא ה"נכון" במרכז

86. עיין: קמרט, מ' הנחלת הלשון, ת"א: קרני, תשכ"ב, 26.

87. "נושאי עתידה של הלשון הילדים. אך אלה מפסידים ברובם חכם המזרחי בין כותלי בית-ספרם, בגלל מבטאם הקלוקל של רוב המורים" (חורגין, י'). "שיבושי לשון ותיקונם", האומה, 60, אפריל 1980, 213).

88. הערה 76: 69-70. ולהלן: 270-ב:14.

דיוני המורים⁸⁹. גם ועד הלשון האיץ במורים העבריים — בשנת 1907 ולאחר מכן בשנת 1913 — להקפיד על הקניית מבטא "ספרדי-מזרחי", שאותו אישר הועד כמבטא הרצוי וה"נכון" של העברית החדשה⁹⁰. אולם התוצאות היו מאכזבות. החינוך העברי בא"י תרם מעט מאוד לרכישת אותו מבטא "ספרדי-מזרחי".

מאז נעשו עוד מספר ניסיונות להפיץ בארץ את המבטא ה"ספרדי-מזרחי". גם תוצאות אלה לא היו טובות יותר. באמצע שנות הארבעים נעשה ניסיון, שהיה לו בסיס חברתי-חינוכי רחב ביותר: הוקמה אז "המועצה לתרבות הדיבור" (1946) ע"י מספר מוסדות מכובדים: האוניברסיטה העברית, ועד הלשון, מחלקת החינוך של הסוכנות היהודית, המרכז לתרבות של הסתדרות העובדים בא"י ושירות השידור העברי. מועצה זו דנה בנושא פאוב זה ואף הציעה הצעות מעשיות לשיפור המבטא העברי⁹¹. אז הונהגה למשך שנים מספר הוראת המבטא העברי הזה לפרחי ההוראה בבתי המדרש למורים ולגננות⁹². עם הקמת מדינת ישראל וייסוד

89. האקדמיה ללשון העברית. זיכרונות ועד הלשון העברית בירושלים, מחפ"ת א', ניסן-סיון תרע"ב (מהדורה מצולמת), 5, 8-9.

90. הערה 83: שם.

91. ההמלצות הללו נתפרסמו במאמר: גויטיין, ש"ד. "המועצה לתרבות הדיבור, מהותה ופעולתה", לשוננו, ט"ז (תש"ח-תש"ט). המסקנות — בעמודים: 61-65.

92. גרב"ל, א'. "עיקרי המבטא העברי", יד למורה (הע' 76: 48).

האולפנים הראשונים (מספטמבר 1949 ואילך)⁹³ ניסו אנשי משרד החינוך והתרבות של מדינת ישראל להדריך את מנחילי הלשון לעולים, כדי שיקנו לתלמידיהם את המבטא התקין, שאותה ועדה החליטה עליו⁹⁴.

אולם גם ניסיונות אלה לא עלו יפה. התברר, שהמאמץ הנדרש לכך בייחוד מן המבוגרים, הן המורים והן התלמידים, הוא גדול למדיי⁹⁵, ולעומת זאת המוטיבאציה לכך, פנראה, קטנה למדיי, משום שרוב העולים החדשים לומדים עברית פונקציונאלית, לצורכי יום-יום שלהם, והם חשים מן הניסיון, שאין המבטא הזר שלהם בעברית מפריע ביותר בתקשורת עם סביבתם. אנשי האקדמיה ללשון העברית הסתפקו בשנת 1963 בהוראה, שקרייני "קול ישראל" יממשו לפחות הגיית ח' וע' וכן דגש חזק ושוא-נע⁹⁶. בכך קיוו להשפיע על מבטא העברית שבפי הציבור העברי בארץ. אינני צריך להדגיש, שגם תקוות אלה עדיין לא מומשו⁹⁷.

93. שיטת האולפן (הערה 70: 63).

94. עיין בספר: יד למורה (הערה 76).

95. בימי העלייה הראשונה והשנייה נמנעו מבוגרים לא-מְעֻטִים מן הדיבור העברי, אעפ"י שידעו לדבר, אלא שהתקשו מאוד בשימוש בהברה הספרדית, ובהברה היידית התביישו לדבר. עיין על כך בספרי: ראית החינוך... (הערה 52): 154–155.

96. וינברג, ו'. תיקון הפתיב העברי. ירושלים: מגנס,

תשל"ב, 16.

97. על המבטא המרושל והלקוי של דיבורנו בסוף שנות השבעים של המאה הנוכחית כתב יעקב חורגין: "אני מרחיק לכת וקובע, פי לעברית המדוברת פיום בפי דובריה אין פיום בכלל היגוי ייחודי משלו."

בתזכיר של "המועצה לתרבות הדיבור", שפורסם ב"לשוננו", כלול תיאור של ליקויי המבטא העברי בא"י בשנים של קדם-מדינה:

א) השפה מטושטשת ואינה ברורה; ב) היא חסרת תרבות וצורת את האוזן (דיבור בקול רם או נמוך מדיי בלי הפסקות, גיבוב הגיים חיפיים קשים לשמוע); ג) שימוש פסול בכלי הדיבור גורם לצרידות ולתופעות אחרות מזיקות לפריאות; ד) הדיבור העברי חסר אופי לאומי (אותן התחלות של אופי, שיש להפיר בדיבורם של ארץ-ישראלים, הן במידה מרובה תופעות, שהן או בלתי רצויות או זרות בעצמן); ה) ההזנחה הפללית בתרבות הדיבור גוררת אחריה שגיאות בדקדוק ובצורות המלים בכלל. היא פורתת את שורשי התפתחות הלשון והורסת את הגשר אל העבר ואל העתיד, באשר היא דנה לגניזה הרבה מגופי אוצרות הלשון⁹⁸.

על כך הוסיף פרץ:

ותוצאה הרת ספנה נוספת למבטאנו המשובש, יבואו בלשנים ויאמרו (והיה ניסיון כזה): יסוד הלשון הוא הדיבור, הפתב אינו אלא סימנים להגיים. ואם נשתנה ההרכב הפוניטי של הלשון, אם מערכת הצלילים, שאנו משמיעים בדברנו עברית, איננה זו שמסומנת בכתב, הבה נשנה, לשם התאמה, את סימני הפתב, ושינוי זה יביא ממילא למהפכה בכל חוקי הלשון. אולי יצדקו הדורשים, אבל זו לא תהיה עברית כלל וכלל⁹⁹.

ואמנם, מורי העברית בארץ ובייחוד מנחילי הלשון בארץ ובתפוצות מודעים לקושי, שנוצר ע"י כך בין הדקדוק הנורמאטיבי לבין הדיבור המקובל. ומאחר שעד היום אין

מה שאנו שומעים כיום בדיבור העברי אינו אלא קונגלומראט של שבעים מבטאים, כמספר הלשונות הרווחות בארץ בצד העברית" (הערה 87: שם).

98. הערה 76: 68.

99. עיין שם.

תשובות מוסמכות לכלל הבעיות הללו, חייב כל מורה — בייחוד בתפוצות — להתמודד עם בעיות אלה בפינתו, ולא רבים עומדים בכך בכבוד¹⁰⁰.

פיון שהמבטא הוא יסוד הלשון, פמוספר לעיל, טבעי הוא, שז'בוטינסקי — בתפקיד של מנחיל-לשון — נזקק לסוגיה זו. הוא עשה כן בעיקר עפ"י הבחינה האסתטית של הלשון, לפי חושו האישי, יותר מאשר עפ"י הבחינה הפדגוגית, אם כי לא התעלם גם מהיבט זה, אף על פי שלא היה בלשן מקצועי. בדברים, שכתב בנושא זה, ביקש לבסס את הצעותיו לגבי מבטא עברי רצוי גם על המבטא העברי הקדום: "גם מצדה האופייקטיבי של הבעיה בטוחני, מתוך נימוקים אותם פירשתי לעיל, כי המבטא, המוצע במחברתי זו¹⁰¹, הוא באמת קרוב יותר למבטא ה'נכון', לצלצול העתיק של שפתנו בפי אבותינו הקדומים"¹⁰². עם זאת לא העלים ז'בוטינסקי מקוראיו, שהכרעותיו בסוגית המבטא העברי הרצוי מבוססות בעיקר על התחושה האסתטית שלו: "נאם, מורה, בימן¹⁰³ או מחבר ספר, הנקרא בשם 'מבטא', אינו יכול להציע אלא את היפה בעיניו הוא. את אשר נעם לאוזנו הוא, ולהגיד: זה

100. עיין על כך במבוא לחוברתי: תיקוני לשון, סדרת "למורה", ניו-יורק: ועד החינוך היהודי בניו-יורק, 1967, 3-7.

101. הכונה לחוברת המבטא העברי (הערה 67).

102. עיין שם: 9.

103. "בימן" הוא אחד מחידושי הלשון של ז'בוטינסקי. על חידושי הלשון שלו עיין: אבן, א'. ז'בוטינסקי, ירושלים: ברית עברית עולמית, תשל"ב, 76-79.

מבטאי אני — אם ימצא־חן בעיניכם, תקבלוהו; ולא — נא לקבוע לכם שיטה אחרת, אבל שיטה!"¹⁰⁴. לגבי שאלה אחת, לפחות, מצאנו, שהכרעתו הייתה על־פי חושו הלשוני בלבד — ולא על יסוד מדע הלשון. בדיונו על הנגינה של שמות פרטיים של בנות, נטה לנגינת מלעיל — בניגוד לכללי הדקדוק הנורמאטיבי וכמקובל גם כיום בדיבור העברי בישראל — וזאת על יסוד תחושתו הלשונית בלבד, כעדות עצמו:

ואולם אודה, כי יש סוג מלים אחד, אשר על־פי דיני השפה הוא מלרע, ובכל זאת גם אני תמיד הופך אותם למלעיל; אלה שמות אישה, המסתיימים ב'ה': חנה, עדה, דבורה וכדומה. מדוע? לא אוכל להסביר, הלא מראש אמרתי, כי היסוד היחיד, עליו אוכל לבסס את הצעותי בנוגע לכבטא — טעמי אני והחוש הצלצולי שלי¹⁰⁵.

פלומר: הייתה לו שיטה משלו בתחום המבטא העברי¹⁰⁶, אך לא תמיד הציע הצעות על־פי שיטתו.

מהי אפוא שיטתו בתחום המבטא?

נקודת המוצא שלו בדיון זה היא הנחתו בזכות ההתערבות בתהליך התפתחות הלשון על כל היבטיה. הוא דחה את הגישה, שפינה אותה "מדעית", הגורסת, שהלשון מתפתחת

104. הערה 67: 8.

105. שם: 35.

106. השוה דברי אבינרי: "יצר לו שיטה משלו, שהשפה העברית יותר משהיא שפה מזרחית הריהי 'יס־תיכונית'" (הערה 43: 321). ילין ניסה לערער על שיטה זו מנקודת ראות בלשנית. עיין על כך במאמרו "המבטא העברי", לשוננו, כרך ד' חוברת ד', תרצ"ב, 306–312.

רק התפתחות טבעית, ולא תיתכן התערבות בתהליך זה בכל תחומי הלשון, והמבטא בכללם. גישה זו תיאר ז'בוטינסקי כך: "זהו תהליך טבעי. העברית החיה בפי ההמונים מסתגלת לטעם ההמוני. לא חשוב, אם זה צורם או נעים — אסור להתערב, ניפגע להתפתחות"¹⁰⁷. אולם הוא, כאמור, דחה גישה זו — ונימוקו: "דרושה בכלל זהירות מיוחדת ביחסנו לפילוסופיה זאת של קדושת התהליך הטבעי". אם נקבל אותה בתור עיקרון, אז אסור לנו להתגלח וליטול את הציפורניים. אין מקום לעיקרון כזה בתרבות. מהותה ותמציתה של תרבות — הן דוקא בריסון התהליך הטבעי, הדרכתו והכנעתו לפי דרישות המוח המהרהר"¹⁰⁸. הוא הזכיר, שעצם החייאת העברית, ועמה בחירת המבטא הספרדי, הייתה תולדה של התערבות האדם בתהליך ההתפתחות, של החלטת שני אנשים: "עצם ראשיתה היא פעין מבדח (אנקדוטה)"¹⁰⁹.

107. ז'בוטינסקי, ז'. "על נושא פלשני", המ שקיף (עיתון-יומי), י"ח בניסן ת"ש (26 באפריל 1940), עמוד ג'. והשוה לכך דברים של בלשן ישראלי בן דורנו: "אין להסיח את הדעת מכך, שהרגלי המבטא של העברית המדוברת אף הם כפופים לתורת הגה' מסוימת... ראוי כאן רק להדגיש, שהתעלמות מהרגלי מבטא המקובלים (מתוך כל סיבה שהיא: היעדר מאמץ מצד המורה לקנות את הרגלי החיתוך, דיבורו הוא עצמו באקצנט זה, השקפתו של המורה, שאיזו דרך מבטא אחרת היא ה'נכונה' מנקודת ראות כל שהיא) — היא בבחינת תרמית ואחיצת-עיניו של התלמיד" (רוזן, ח'. עברית טובה, ירושלים: קריית-ספר, תשי"ח, 192).

108. "על נושא פלשני" (הערה 107), שם.

109. מבדח — מחידושו של ז'בוטינסקי.

בעליית הגג של בית פריזאי שכבו על המיטות שני צעירים, בן־יהודה ז"ל וגרזובסקי שליט"א¹¹⁰ והחליטו לעשות את העברית לשפה מדוברת. נתעכבו כרגע על דבר בעית המבטא — והחליטו שיהיה המבטא הספרדי, והיה כן. פעמים מספר בימי נעוריי שמעתי — מפי אנשי מדע רציניים — כי לא זה הדרך. הם טענו, שגורל הלשונות אינו תלוי בהחלטת יחידים, אלא בגורמים אובייקטיביים וכו' וכו'. והצדק המדעי אתם היה — לכל מלה ומלה היה להם יסוד בספרות המקצוע, ואנחנו האומללים פשוט לא ידענו מה לענות... מה שצריך היה לענות זהו: מבדח המביע רצון אנושי כפיר הוא כוח; גורם אובייקטיבי, שאינו נשען על רצון אנושי כפיר, הוא מבדה. העברית החדשה קמה לתחייה לא בפקודת היש האובייקטיבי, כי אם במאמר אישים. שטות היא עתה להתפחש לראשיתה זו, ולהרפין ראש בפני תהליכים. כמו שאז היה בידי בן־יהודה וגרזובסקי להכריע בין המבטא הספרדי והאשכנזי, כן תלוי זה גם היום בידי אישים — לחדש מלים, לגרש ביטויים, לשפר את המבטא או לקלקל אותו, לתת לו גון מזרחי או גון אירופי. אלא זוהי בכלל צרתנו היום: לא רק ביחס לשפה — ביחס לפול: הרפנו ראש לפני זרם הפרוניקה היום־יומית, שאנו קוראים לו 'היסטוריה'¹¹¹.

בתפיסה זו של ז'בוטינסקי — בזכות ההתערבות בהתפתחות הלשון — השתמשו אחריו מזרי לשון ואף בלשנים. את חיוב ההתערבות לשם "שיפור" המבטא העברי המקובל הסביר גויטיין, יו"ר ה"המועצה לתרבות הדיבור", שהוזכרה לעיל, בדברים האלה: "ואולם, בשעה ההיסטורית הגדולה של החייאת הדיבור העברי, הוכרע, במסיפות ומטעמים שאין כאן המקום לבררם, לבחור במבטא הספרדי.

110. לא ברור לי מקורה של טעות זאת. הרי גרזובסקי ובן־יהודה נפגשו בא"י — ולא בפריס.

111. "על נושא בלשני" (הערה 107), שם.

יש אפוא בדיון על המבטא מקום לא רק להתפתחות טבעית, אלא גם להכרעה רצונית¹¹².

פרץ נתן ביסוס מפורט יותר לגישה זו:

יש סבורים, שהתערבות בלשון היא מעשה מלאכותי ופוגעת בהתפתחותה הטבעית, לכן אין לנו אלא להסתכל ולראות, מה שינויים יחולו בה... וכנגדה יש דעה, שעלינו להסדיר את הלשון ולכונה... איזוהי הדרך הנכונה? תשובה על שאלה זו אפשר למצוא בעצם העובדה של החייאת העברית בדיבור. ההחלטה להחיות את לשוננו בפי העם והביצוע גופו... בכל זה יש, בדאי, משום מהפכה בחיינו. ואין מעוררים מהפכה ומסתלקים מפל דאגה להמשך, אלא מסדירים ומדריכים עד פמה שיד מנהיגים מגעת. ואם דעה זו נכונה לגבי העברית עד ימינו אלה, הרי נכונה היא פי כמה וכמה בתקופה זו של קיבוץ גלויות¹¹³.

מאחר שלדעת ז'בוטינסקי יש מקום להתערבות בהתפתחות המבטא העברי, הציע שיטה לכך. "שיטתו"¹¹⁴ זו עומדת על דחיית הנחת היסוד, שהייתה מקובלת על קומץ מחיי הדיבור העברי בא"י (בן-יהודה ועמיתיו), שעלינו לקרב את העברית המודרנית — וגם את מבטאה — לערבית, שהיא אחותה של לשוננו¹¹⁵. לדעת ז'בוטינסקי עלינו לקרב את העברית

112. הערה 77 (גויטיין), 80.

113. עברית פה לכה (הערה 81): 382–383. ועוד: 270 — ב:

11.

114. המרכאות בתיבה זו בשל השגותיו של ילין, שמצא בקיעים ב"שיטתו" של ז'בוטינסקי לגבי המבטא העברי הרצוי. עיין במאמרו של ילין, הערה 106. ועיין גם בהערות ע"ג חורון, המהדיר של תרי"ג מלים (הערה 19), 105–113.

115. "מבין מחיי הדיבור העברי בחבורת בן-יהודה התבלט דוד ילין, שדרש לחנך את דוברי העברית להגות עיצורים מסוימים בעברית

ללשונות אירופה, במיוחד ללשונות היס-התיכון, שעל חופו שוכנת גם ארץ-ישראל. לדעתו אנו "אירופיים" יותר מאשר "מזרחיים". דעה זו הביע בבהירות במאמרו "המזרח":

אפשר יותר מפל עם אחר זכאים אנו לאמור: התרבות 'המערבית' היא עצם מעצמנו, בשר מבשרנו ורוח מרוחנו. להסתלק מן 'המערביות', להתדבק במה שהוא טיפוסי בשביל ה'מזרח', פירוש הדבר בשבילנו להתפכח לעצמנו"¹¹⁶.

ובאותו מאמר כתב:

אין לנו, היהודים, שום דבר משותף עם מה שמכונה 'מזרח', ותודה לאל!¹¹⁷

כיון שכך, דחה את המבטא "המזרחי" בעברית:

יש מומחים החושבים, כי צריך לקרב את מבטאנו אל המבטא הערבי. גם זו איננה אלא טעות. עברית וערבית שפות שמייות הן, אבל אין זאת אומרת, כי אבותינו דיברו ב'אקצנט ערבי'. גם צרפתית ואיטלקית הן 'אחיות'. אבל יש הבדל ענקי בין צלצולה של השפה האיטלקית ובין זה של הצרפתית. יש הגאים באלף-בית האיטלקי, שאינם בצרפתית, ולהפך:

בהיגוי מזרחי מובהק, והוא שימש דוגמה לכך" (הערה 96): 16. עיין להלן: הערה 161.

116. המאמר "המזרח" פורסם לראשונה ברוסית (בשנת 1926) ותורגם לעברית ע"י ב' אליצדק (עיין על כך: ז'בוטינסקי, ז'. פתבים, כרך 16 — רשימות, ת"א: עמיחי, 283).

117. עיין שם: 276. ואמנם, השינויים שחלו בעברית החדשה, משווים לה אופי אירופי (עיין על כך: בלאו. תחיית העברית ותחיית הערבית הספרותית, ירושלים: האקדמיה ללשון העברית, תשל"ו, 86. 91).

ויש אותן האותיות — למשל R — אשר ביטויין בשתי השפות שונה לגמרי. גם רוסית ופולנית הן שפות קרובות זו לזו; ואולם אין לך דבר אי-נעים וצורם-אוזן כאקצנט פולני בשפה הרוסית, ולהפך. קרבת השרשים והקדוק אינה מעידה על קרבת המבטא. פי מבטא של לשון איננו תלוי במבנה הלשון; הוא תלוי בטעם ה'מוסיקלי' של הגזע, המשתמש בשפה ההיא. תלוי במה שנעים או לא נעים לאוזן ההמונים של עם זה ועם אחר¹¹⁸.

ז'בוטינסקי דחה את הקשר בין העברית לערבית גם בטענה, שאפילו בימי קדם לא היה ביניהן קשר הדוק, וגם דרכי ההתפתחות של שתי שפות אלה היו שונות לגמרי בשל נסיבות שונות. ונסיבות אלה קירבו אותנו לא לערבים וללשונם, אלא לעמי הים-התיכון וללשונות העמים האלה:

בימי פריחת שפתנו בארץ ישראל העתיקה כמעט לא היה לנו כל מגע עם הערבים. השם 'ערבים' הוא יקר-המציאות בתנ"ך. שפתו של הערבי התפתחה בתנאי אקלים וטבע, שאינם דומים לתנאי ארצנו... גם הגזע הוא שונה. בראשית ימי הכיבוש הקדמוני מלאה פנען גזעים פרימון: יבוסי, חתי, אמורי, פלשתי ועוד ועוד. אחדים מהם שרידי אומות של אירופה ואנאטוליה, ואחדים מבני חם. אבל בסוף תקופת המלכים כבר נעלמו האומות האלה, או כמעט נעלמו; זאת אומרת, פי נבלעו ברובן בתוך יהודה וישראל. ככה נוצר העברי בתור איש ים-התיכון, אשר בדמו ובנפשו נתמזגו כמה שאיפות וכמה טעמים גם של עמי הצפון והמערב¹¹⁹.

אף השנאה שטחית וחיזונית של הערבית לעברית, על יסוד ספרי דקדוק של שתי שפות אלה, עשויה — לדעת ז'בוטינסקי — לשכנע את הקורא, שאלו הן שתי שפות שונות:

119. עיין שם: 5-6.

118. הערה 67: 4-5.

די לעיין בספרי הלימוד לעברית ולערבית: אדם, אשר אף פעם לא שמע הן את זו והן את זאת, מתוך קריאת הפרקים הראשונים יבין, כי שתי שפות פאלה לא יכול להיות להן אופי צלצולי דומה. בעברית — רוב המלים מלרע, מיעוט קטן — מלעיל; בערבית — ההטעמה החביבה ביותר היא זו, הנופלת על ההברה שלפני המלעיל. כבר ההבדל הזה לבדו הוא ראייה, מה נשתנה הטעם המוסיקלי של האוזן, אשר יצרה את העברית. או ניקח את אוצר התנועות: הערבית הטהורה מבוססת על שלוש — u, i, a — וגם אלה ברורות רק במקרה שהן 'תנועות גדולות' — בכל מקרה אחר מבטאן מטושטש, וקשה להבדיל בין a ובין e, בין o ובין u. העברית מקפידה בחמש תנועותיה העיקריות — u, i, o, e, a — ומסמנת בדייקנות רבה כל שינוי קטן במבטא כל אחת ואחת מהן. ברור הדבר, כי חוש שמיעתן של שתי האומות האלה, בתקופה בה נוצרו לשונותיהן, נתפתח בכיוונים שונים. זאת אומרת, כי אין לנו מה ללמוד מפי הערבים. אמנם, יש גם להם עין וטית וקוף וצדי, אבל אין כל יסוד לסברה, כי אבותינו ביטאו את האותיות האלה באופן דומה לזה של הערבים בימינו אלה, כמו שהאות R באיטלקית איננה ראייה לביטוי ה-R בצרפתית.¹²⁰

ז'בוטינסקי ציין עוד הבדלים שונים בין העברית לערבית:

יש עוד ראיות הרבה לדבר, אשר כל ה'היגיון המוסיקלי', כל ה'פרוסודיה' של השפה העברית, איננה ומעולם לא הייתה זו של הערבית. חסרות, למשל, בערבית שתי תכונותיה האופייניות ביותר של שפתנו: הראשונה — התגנבות הפתח לפני ח', ע', ה' בסוף המלה (בעברית: רִמח, גְבִיעַ, גְבוּהַ. בערבית: סֶכַח, שְאֶרַע, שְנִיעַ); השנייה — בג"ד כפ"ת, לאמור 'חיהן הפפולים' של שש אותיות אלה, הממירות את צלצולן לפי ערך התנועה הקודמת להן במלה, תופעה שבערבית איננה.¹²¹

ולא די שהתנגד להשנאת המבטא העברי למבטא הערבי

121. עיין שם: 7.

120. עיין שם: 6-7.

המקובל, אלא הרחיק לכת עד כדי השגת מבטא העברית למבטא של שפות אירופיות:

אם בכדי לקבוע את דיני המבטא העברי המיוחד מוכרחים אנחנו לחפש נקודות-משען בשפות אחרות, נחפש נא אותן לא בערבית, כי אם בלשונות המערב, ובייחוד באלה, שגם הן נולדו או התפתחו על גדות הים-התיכון. אני בטוח, למשל, כי הרושם הצלצולי הפללי, ה'פרוסודיה' של העברית העתיקה, הרבה יותר דמתה לזו של שפות יון ורומא מאשר לזו של הערבית¹²².

על-כן הצעותיו לגבי המבטא העברי הרצוי מושפעות לא מן הערבית, אלא מלשונות המערב, בייחוד לשונות הים-התיכון, פפי שנראה להלן.

תיארנו למעלה בקצרה את המבטא העברי הרצוי לפי דעת ז'בוטינסקי. מבחינה חינוכית ודידאקטית חשוב לנו יותר לעיין בהצעות המעשיות שלו בתחום זה. לזכותו יש לומר, שנתן דעתו לא רק להיבט התיאורטי, אלא גם להיבט המעשי-הלימודי, וע"פ טיפל ב"קטנות" כב"גדולות".

הוא ניתח את המבטא העברי, שהיה מקובל בזמנו בא"י, ביקר אותו והציע תיקונים. את המבטא המקובל לא היה יכול לקבל, משום שלדעתו זה היה מבטא מרושל: "פלי קו ובלי חוק ובלי טעם, שבו י'רְגְנו את דיבורנו והשפלנו את לשוננו, אחת הלשונות הנהדרות ביותר והאצילות ביותר שבעולם, עד כדי מדרגה של רעש חסר גון ואופי"¹²³. מצב זה הוא תולדה של גורמים אחדים, מהם העברת מבטאים של לשונות הלעז לדיבור העברי. בהרצאה "המבטא העברי

122. עיין שם: 8.

123. עיין שם: 9.

הנכון", שהשמיע ז'בוטינסקי בערב פתיחת הקלוב העברי בפריס (שבט תרפ"ה); אמר: "קללת הגלות רובצת עלינו ועל שפתנו. מכל ארץ וארץ קלטנו קצת מרוח השפה וצלצולה והכנסנו את ה'גנבה' לאוצרנו"¹²⁴. במאמרו "על נושא בלשני" (ת"ש) ציין, שבדיבור העברי בא"י נשמעת לעתים ה"ב" כ"פ". את המלה "בחינות" שמע מפי צעירים, כאילו כתובה ב"פ" ("פחינות"). ובמקום "בשורות" אומרים — לדבריו — "פשורות"¹²⁵.

בחוברתו "המבטא העברי" (תר"ץ) בדק ז'בוטינסקי כל הגה של העברית והציע את דרך הגייתו כפי הנראה לו. להלן נתאר אפיונים אחדים של המבטא העברי עפ"י שיטתו, שעיקרה הוסברו לעיל.

ביחס לאותיות ה"שמייות" (ח, ט, ע, ק) טען ז'בוטינסקי, שאין כל יסוד למחשבה, שמבטא האותיות הללו היה מבטא 'ערבי'. "בדיבורנו המיוחדש מוכרחים אנו לקבוע לאותיות האלה צלצול, המתאים לטעמנו המוסיקלי, שהוא קודם כול טעם 'אירופאי' ולא 'מזרחי'¹²⁶. את ההיגוי המקובל של האות "ח" במבטא ה"מזרחי" תיאר בלגלוג "פהתקפת ברונכיט בגרונו של קרנף"¹²⁷. לעומת זאת הציע להגות את האות "ח" כך:

המבטא הנכון של 'חית' אין כל קושי ברכישתו... כל יליד רוסיה,

124. הערה 66: 149.

125. "על נושא בלשני" (הערה 107), שם.

126. הערה 67: 25.

127. "על נושא בלשני" (הערה 107), שם.

אשר קרא את פושקין, זוכר את טטיאנה, עומדת בערב קריר לפני חלונה ונושמת על השמשה, כדי לערפל את הזכוכית ולכתוב על החלק המעורפל את ראשי התיבות לשם אהובה. אותו ההגה, הנוצר ע"י הנשימה על הזכוכית — הוא ה'חית' העברית¹²⁸. ויוצאי אירופה לא יתקשו כלל בהגייתו.

הדגש החזק הוא, לדעתו, אחד היסודות הבולטים של העברית, וכדאי להקפיד בהגייתו:

הוא אחד היסודות של היופי, ההדר, המרץ, המפארים את שפתנו. המנחר על הדיגוש, מנחר על תפארת הלשון; על-פי רוב מנחר גם על כוחה הציורי¹²⁹.

ועוד כתב על הדגש החזק:

אם נשתמש בו במידה נכונה ובטוב טעם, הוא אחד מקסמיה הכי נהדרים של שפתנו¹³⁰.

ע"פ הציע להקפיד על היגוי אות דגושה, ועם זאת הזהיר מהפרזה בהיגוי זה¹³¹.

128. הערה 67: 26.

129. עיין שם: 30. זאת עפ"י תפיסתו, שמבטא העברית צריך לדמות למבטא של השפות היסודיות. ראה דברי גויטיין על הדגש החזק: "דיגוש ממין זה אינו מצוי בשפות מזרח אירופה ומרפזה, אך הוא רגיל, למשל, באיטלקית, במידה מסוימת בספרדית ובצרפתית הדרומית ובערבית (יורשת השפות השמיות העתיקות). כלומר: ברוב השפות שמסביב ליסוד התיכון" (הערה 77: 81).

130. הערה 67: 32.

131. ראה: תרי"ג מלים (הערה 19), 12–13: "ליתר דיוק, עיצור כפול אין צורך שיהיה בדיוק 'כפול', אלא רק 'מחוזק' (שם: 12, 101).

כמו שהחשיב את הדגש החזק, כן החשיב את השוא הנע¹³². שני אלה נחשבו בעיני ז'בוטינסקי כמאפיינים עיקריים של המבטא העברי הרצוי: "אולי ידוע לאחדים בין קוראיי, כי דוקא בעיניי אני חשובים מאוד גם השוא-נע והדגש החזק"¹³³. ואעפ"י שהגייתם התקינה — לפי הצעתו — אינה פרוכה כלל בקשיי היגוי, מצא ז'בוטינסקי, שרבים אינם מקפידים בכך: "אינני מאמין, כי יש עשרה צדיקים בכל היישוב החדש — המורים בכלל זה — שיקפידו בדגש ובשוא-נע, והרי לשם כך אין צורך ב'גרון' או ב'חך' מיוחד"¹³⁴. על-כן הציע ז'בוטינסקי — בהרצאתו למורי א"י בתרע"ח — להתחיל את החינוך לשיפור המבטא בתרגול שני אפיוני מבטא אלה:

אפשר ואפשר לשבח את המבטא הרפה והרפה — קודם פול בהקפידנו באותם הדינים, שאינם דורשים סיגול מיוחד של פלי מבטאנו, אלא רק תשומת לב והשתדלות. הדינים האלה שניים המה, ואני חושב, כי מהם צריך להתחיל... והם: שוא-נע ודגש חזק¹³⁵.

132. אף זאת לפי תפיסתו, שהמבטא העברי הוא בעל אופי יס-תיכוני, כפי שהסביר זאת גויטיין: "אופיינית לשפות אלה (הפונה לשפות יס-תיכוניות — המעתיק) ווקאליות עשירה לעומת גיבוב העיצורים המצוי, למשל, בשפות הגרמניות והסלאביות. ווקאליות זו נפגמת במבטאנו ע"י כך, שאנו מניחים את השוא-נע ברוב המקרים" (הערה 77: 81).

133. הערה 11: 27.

134. ז'בוטינסקי, ז'. "לשאלת המבטא העברי", החינוך, תרע"ט, 58 (זהו פנראה סיכום הרצאתו של ז'בוטינסקי למורי יפו, ב"ג אייר תרע"ח, כפי שתיאר מרדכי בן הלל הפהן; לעיל, הערה 65).
135. הערה קודמת: שם ("החינוך").

באחד ממאמריו האחרונים, שכתב באנייה בדרכו לארה"ב, חזר לעניין זה והזכיר את המלצתו: "שתי טענותיו הנושנות: דגש חזק ושואנע"¹³⁶. וראויים דברים אלה לעיון מחודש גם היום.

אשר לכללים להיגוי אותיות בפ"פ בראש המלה הציע:

פה אתן עצה, הסותרת כלל ידוע של הדקדוק העברי — את הכלל הדורש, כי אחרי שואנע (ן, ק, ל, פ) או אחרי מלה הנגמרת ב־א, ה, ו, ז, ט, י, תבואנה האותיות בפ"פ (וגם: ג, ד, ת, אבל אינן מעניינות אותנו כאן) בלי דגש. לפי דעתי, רק במספר מצומצם של מקרים כדאי להקפיד בכלל הזה. הדיבור הרגיל קבע לו ביחס לזה כללים אחרים ודוקא מוצלחים מאוד. יגידו: 'בכל זאת', 'לפי דעתי', 'לכף זכות'; אבל לא יגידו: 'אמר לכלתו' ('כ' רפה), כי אם 'לפלתו' ('פ' דגושה). ובשום אופן לא יגידו: 'אני פֿנית', 'הוא בֿרח', כי אם: 'אני פנית' ('פ' דגושה), 'הוא ברח' ('ב' דגושה). זאת אומרת: ב, פ, פ רפות המלה תבואנה רק בתיבה קצרה (עפ"י רוב, שתי הברות) ורק אחרי השואנע; וגם זה רק אם אין צורך להבליט את המלה הקצרה כשהיא לעצמה, למשל: 'בֿת אחת'; אבל: 'היא יקרה לי פֿבת' ('ב' דגושה). השאיפה הטבעית הזו להיפטר, עד כמה שאפשר, מריבוי אותיות 'רפות', הוא סימן בריא של נטייה אינסטינקטיבית להמרצת שפתנו¹³⁷.

ולהלן כתב ז'בוטינסקי בנידון זה: "אני מבטא לֿפֿך, בכף דגושה, כדי להימנע מריבוי הצלילים ה'רפים'"¹³⁸.

באות אחת, האות "ש", נלחם ז'בוטינסקי ממש מלחמת חרמה. לטעמו, צליל האות הזאת דוחה, וע"פ ראוי לנו למעט בשימושה: "את אוזנינו אנו מעליב ריבוי ה'שינים', המצוי

136. "על נושא בלשני" (הערה 107), שם.

137. הערה 67: 33. 138. עיין שם: 34.

בכל שורה עברית. ואין ספק, אשר חסרון הוא, ולא תפארת"¹³⁹. על רעיון זה חזר במספר הזדמנויות: בהרצאתו למורים העבריים ביפו (בשנת תרע"ח) ביקר את ריבוי ש'... גם במבטא האשכנזי וגם במבטא הספרדי, בייחוד בעברית המדוברת בא"י, שבה רב השימוש ב'של' במקום צורת הסמיכות¹⁴⁰. במכתב לד"ר י"ה ייבין (1932) כתב בקשר לתרגום דבריו: "אל תרבו ב'ש' ובכלל ב'שינין', כי אינני סובל אותם"¹⁴¹. על כך חזר גם בספר הלימוד שלו "תרי"ג מלים"¹⁴².

מה הייתה הצעתו בנידון? "להתגבר על הצרה הזאת, כמובן, לעולם לא נוכל, אך במידה מוגבלת אפשר גם פה לתקן תיקונים. קודם כול, צריך להחיות בדיבור ובספר את המלה התנ"כית 'פי' במקום 'ש'... גם 'אשר' נעים מ'ש' — 'אשר שמעתי' במקום: 'שמעתי'¹⁴³. בהזדמנות קודמת — בהרצאתו למורים ביפו (בשנת תרע"ח) — הציע לאמץ את "די" הארמית במקום: 'של-ש'¹⁴⁴.

בשמות-המספר בעברית כלולות אותיות 'ש' רבות. ע"כ הציע ז'בוטינסקי להמיר את שמות-המספר המקובלים בשיטת ספירה אחרת, שיש לה יסוד בתרבותנו, דהיינו: באותיות. בספרו "תרי"ג מלים" נתן כללים לשיטה זו¹⁴⁵. כדי לחזק את

139. עיין שם: 36. 140. הערה 134: 55.

141. מכתבים (הערה 14), 178.

142. תרי"ג מלים (הערה 19): 43-45.

143. הערה 67: 36. 144. הערה 134: 55.

145. תרי"ג מלים (הערה 19): 43-45.

הצעתו התבסס על העובדה, הידועה עד היום, שגם יודעי עברית מתקשים — ואפילו משתבשים — במין של שמות-המספר. בנסיעתו האחרונה לאמריקה כתב את רשימתו "על נושא בלשני"¹⁴⁶, ובה העלה זיכרונות מן הדיבור העברי בא"י עשר שנים לפני כן והזכיר מספר שיבושים: "שמות-המספר בכלל זהו פרק מיוחד במגילת זיכרונותיי. 'חמישה בחורות', 'שלוש בתיים', 'שתיים-עשר' ו'שנים-עשרה'. איני בטוח, אם הכרתי אז בארץ יותר מעשרה קפדנים, שלא בלבלו את אלו. מהם כבר נפטרו 'ארבע', הניתוספו חדשים במקומם? או אין אלא 'שש' (!) צדיקים בין דן לבאר-שבע?"¹⁴⁷.

נראה לי, שז'בוטינסקי נזקק לנושא זה ברשימתו ההיא בהיותו באנייה בדרכו לארה"ב, משום שאז סיים את ספרו "תרי"ג מלים". שם כתב על שמות-המספר שבעברית דברים אלה:

אני מודה שאינני אוהב את שמות-המספר בעברית. מבחינה פונטית הם זועה, אורגיה שריקתית של צלילי 'ש'... אולם הם גם מסובכים ביותר, עד שאין איש מסוגל להשתמש בהם בדיבור שוטף בלא להתקשות. 'אין איש' אינה לשון הגזמה, גם בקרב המורים בא"י יש רבים הטועים ואומרים: 'שתיים-עשר' ו'שלושה-עשרה'... אף פעם לא הבנתי, כיצד בעלי-חנניות ופקידי-בנקים בא"י סובלים את מערכת שמות-המספר. ואני חושש מאוד, שהם מונים בלשונות אחרות. אני בטוח, שהרוב המכריע של אנשי העסקים, המדברים עברית יקבלו ברצון רב ובהרגשת הקלה — לאחר דברי הלעז הראשונים, כרגיל — את המנהג לספור עפ"י הא"ב.

146. לעיל, הערה 107.

147. עיין שם.

שיטה זו יש לה — כאמור — יסוד במקורותינו ובמספר ביטויים, השגורים בפינו גם היום, כמו: 'דל"ת אמות', 'ל"ג בעומר', 'תרי"ג מצוות'. וכן: 'י"א באדר', 'ט"ו בשבט', 'ל"ו צדיקים'¹⁴⁸.

אין הוא מציע לחקות ביטויים כאלה, אלא לקרוא כך: 'למד גימל' (ולא: לַג) וכן: ניו מאות נְיֹוד גִּימֶל (במקום: תַּרְנִי"ג). רק למספרים 1-2 התיר להשתמש בשמות-המספר המקובלים: אחד-אחת; שניים-שתיים¹⁴⁹.

משמע: את אותיות הא"ב ננצל במקום שמות-המספר שבין 3 ל-99. ממאה ומעלה הציע להשתמש במלים: מאה, מאתיים, אלף, מיליון, ביליון¹⁵⁰. נדגים את דרך הקריאה של מספרים אחרים לפי שיטתו: 204 = מאתיים ודלת; 300 = גימל מאות; 5,998 = הא אלפים, טית מאות וצדי חית¹⁵¹. לחיזוק הצעתו הדגיש, ששימוש באותיות במקום מספרים מקובל בסימון גיליונות עיתונים ועמודי ספרים. ויש להעיר, שגם היום יש המציינים את עמודי המבוא לספר באותיות כדי להבדילם מן העמודים בגוף הספר.

לזכותו של ז'בוטינסקי יש לומר, שהבין, כי שינוי כזה יוכל להתבצע רק ע"י מוסד סמכותי. בהרצאתו למורים ביפו (בשנת תרע"ח) הסביר זאת כך:

אין אני מציע את התיקונים האלה למעשה, כי אין לי רשות לכך. אבל אני מקוה מאוד, שעוד יבוא סופר גדול, אשר יקבע את השינויים

148. דברים אלה תורגמו מאנגלית מן הספר: תרי"ג מלים

(הערה 19), 43.

149. עיין שם: 44-45. 150. עיין שם: 44. 151. עיין שם.

האלה — או שינויים אחרים לאותה מטרה — בפזם המכריע של דוגמה אמנותית, או שהתיקונים ייפנסו ע"י ועידת מזרים וייעשו לחוק בבית הספר, ומשם יחדרו אל החיים¹⁵².

ז'בוטינסקי הרחיב את דיונו על המבטא העברי הרצוי וכלל בו גם ליקויים מרכזיים, לדעתו, בדיבור ובסגנון. ליקוי פזה, שהוא לדעתו תולדה ישירה מן המבטא הספרדי, ושראוי לתקנו כינה "מונוטוניות". כך הסביר ליקוי זה:

יש לשפתנו גם חסרונות ציליים, והגדול בהם היא הנטייה למונוטוניות. המום הזה אינו מורגש בהברה האשכנזית, אבל המבטא הספרדי, הודות ל'מלרע' ולביטוי הקמץ, מבליט בחזקה את שפע התנועות שצלצולן a ואת סיומי מספר הרבים — 'ים', ו'ות'. לתקן את החסרון הזה לא נוכל, אבל אפשר וצריך להילחם בו, ויש גם לכך אמצעים בגדר דיני השפה. זוהי קודם כול, שאלת סגנון. לאמור: תשומת לב, זהירות וטעם בבחירת המלים ובאופן צירופן. אדם, הדואג לסגנונו במובן זה, יוכל להתגבר על סכנת המונוטוניות כמעט בכל מקרה ומקרה¹⁵³.

נדגים עניין זה:

במקום "הילדה היפה עמדה בעגלה" (פל סיומי התיבות מתחרזים ויוצרים את המונוטוניות). אפשר לנסח את המשפט בדרך אחרת, כמו: "והנה ילדה יפת-תואר עומדת בעגלה". כשנתיים לאחר פרסום חוברתו "המבטא העברי"

152. הערה 134: 55. בחוברתו "המבטא העברי" (הערה 67) חזר ז'בוטינסקי על הרעיון, שבסמכותו של סופר גדול להכריע בבעיה זו: "אני מתגעגע לסופר גדול, בעל אוטוריטט מכריע, אשר יקום ויעזו ויחליף את שמות המספר באותיות האלף-בית, על-פי התקדים של 'דלת אמות', 'ל"ג בעומר' ו'תרי"ג מצוות' " (שם: 37).

153. הערה 67: 34.

(תר"ץ), שהציע בה להימנע ממשפטים מונוטוניים, חזר ז'בוטינסקי לנושא זה במכתב אישי לד"ר ייבין¹⁵⁴ וכתב:

וגם השתדלו להימנע, אם אפשר, ממונוטוניות: 'אנשים רבים מתנגדים לביטויים חריפים'... 'הילדות היפות שרות מנגינות נעימות'... אני הייתי כותב: 'רבים התנגדו לחריפות הביטוי הזאת'; 'הילדות — זו יפה וזו עוד יפה ממנה — ועל שפתייהן מנגינות נועם'¹⁵⁵.

רעיון זה לא נתחדש לז'בוטינסקי רק בשנות השלושים, כאשר הופיעו שני הפרסומים הנ"ל; אלא כבר בהרצאתו למורים העבריים ביפו (תרע"ח) הזכיר עניין זה: "המבטא הספרדי, למרות כל יתרונותיו, מביא לידי מונוטוניות, בפרט כשצריך להשתמש בשם-עצם ובשם-תואר במספר רבים: 'אנשים חכמים ונכבדים רבים מבפרים סיפורים קלים ומעניינים על ספרים עתיקים וחשובים'. תורת הסגנון העברי צריכה לשים לב לחסרון הזה"¹⁵⁶.

לבסוף נביא את דברי ביקורתו של ז'בוטינסקי על האינטונאציה הלקויה בדיבור העברי בא"י, שהיא, לדבריו, ירושת הגטו:

אל תשירו בדברים. הפיעור הזה הוא גרוע פיאין-סוף מכל חסרון אחר שהזכרתי, והוא, לדאבוני, הולך ומתערה בחיינו. אשמים בזה גם בית הספר גם הבימות... בכל שפה תרבותית יש תפקיד קבוע לאינטונאציה: היא מביעה תימהון או סקרנות, או פעם או הסכמה ועוד ועוד. וחזקת האינטונאציה מותאמת לחזקת ההרגשה — לתימהון גדול פזמון יותר עשיר; לתימהון חלש — אך רמז הפזמון. האינטונאציה הגטואית איננה

154. מיום 9 במרס 1932 (הערה 14): 178.

155. עיין שם. 156. הערה 134: 55.

מסתגלת הן לתוכן השיחה והן לחזקת הרגש. אישה תאמר לחברתה: 'הבראתי, פרוץ השם' — ומנגינת דבריה בכיינית, פאילו סיפרה על אסון. תאמר: 'אין כל חדש', ובמלים האלה תכניס את כל טעמי הפסנתר מקצה שמאלו עד קצה ימינו¹⁵⁷.

כאמור לעיל, לא היה ז'בוטינסקי פלשן מקצועי, אף לא מורה מוסמך ללשון; אעפ"כ גם אנשי מקצוע — בלשנים ומורי לשון — מצאו עניין בדבריו בנושא זה, בייחוד בהצעותיו המעשיות לגבי המבטא העברי הרצוי. הסבר לכך מצאתי בדברי יצחק אפשטיין — מיוצרי "גישת עברית בעברית", מורה מובהק ובלשן, שעסק הרבה גם בסוגית המבטא העברי הרצוי וצידד ב"אסכולה המזרחית", שלה התנגד ז'בוטינסקי. על שיטת ז'בוטינסקי לגבי המבטא העברי הרצוי אמר אפשטיין:

ז'בוטינסקי שזיח אתי לא פעם על שאלת המבטא העברי. הייתה לו אינטואיציה עמוקה בענייני השפה... היה לו חוש היופי לגבי הלשון, והעברית שלו הייתה 'עברית אסתטית'¹⁵⁸.

את עיקרי רעיונותיו — התיאורטיים והמעשיים — בענייני מבטא עברי הציע ז'בוטינסקי בחוברתו "המבטא העברי" (תר"ץ). כיצד נתקבלה חוברת זו ע"י אנשי מקצוע — בלשנים ומורי-לשון?

קלזנר קיבל את הנחת-היסוד של ז'בוטינסקי, שהעברית החדשה צריכה להידמות במבטא לשונות ים-התיכון — ולא לערבית, כפי שחשבה חבורת בן-יהודה:

157. הערה 67: 37.

158. שווארץ (הערה 3): 308.

כשהתחילו בן־יהודה, י"מ פינס, דוד ילין, ד"ר מזי"א, יצחק אפשטיין וחבריהם לדבר עברית בארץ־ישראל, טבעי היה הדבר, שיפנו את מבטם אל הלשון השמנית החיה היחידה בעולם — אל הלשון הערבית, המדוברת בארץ־ישראל. ומפני־כן ראו את כל הנוגע ללשון העברית, שהשתדלו להחיותה, מתוך אספקלריה ערבית. לדעתם, הלשון העברית שבגולה נתקלקלה על־ידי הלשונות האירופיות, ואין לה תקנה אלא לחזור ל'מקורה' — אל לשונות־שם הקדומות, והערבית בראשן. זה היה טבעי, אבל לא היה נכון. קודם כול, לשונות־שם מתפרדות לשני ענפים שונים ורחוקים זה מזה: ללשונות שמניות דרומיות וללשונות שמניות צפוניות, ובעוד שהערבית שייכת אל הענף הדרומי (ביחד עם החבשית הקדומה — געז — וחברותיה), שייכת הלשון העברית אל הענף הצפוני (ביחד עם האשורית, האפדית, הפנענית, הארמית והסורית). ושנית, אלפי שנים יושבים אנו, היהודים, בתוך העמים האירופיים, ואי־אפשר אפוא, שנחזור עכשיו אל דרכי לשוננו של עם יושב אסיה, שלא הושפע מאירופה אלא מעט. וכך אין חיקוי זה של הלשון הערבית מוצדק לא מטעמים מדעיים ולא מטעמים מעשיים. רעיון זה, שאני טוען לו זה עשרות בשנים, תפס ז'בוטינסקי יותר מכל סופר וחוקר עברי¹⁵⁹.

ואכן, מי שיעיין ב"זיכרונות ועד הלשון" מראשית חברותו של קלוזנר בנעד, יגלה, שהסתייג לא אחת מן "האספולה הערבית", שדבקו בה מספר חברי הנעד¹⁶⁰. אולם את הנחות־היסוד של ז'בוטינסקי לגבי אופי המבטא העברי הרצוי מצאתי בדבריו של סלושץ, שגם הוא היה חבר ועד הלשון. הוא השמיע את דעותיו בנידון בויכוח לאחר הרצאה של דוד ילין ("הפתיב העבריי"), שנשאה לפני

159. קלוזנר (הערה 35): 231–232.

160. עיין מחוברת ה' ואילך.

חברי הועד בחורף תר"ף¹⁶¹. באותו מעמד אמר גם קלוזנר
דברי הסתייגות מדעות ילין:

ה' ילין מסתייע בלשון העברית, שיש לה תנועות ארוכות ותנועות
קצרות, והוא רוצה, שהתנועות הקיימות התיינה נכתבות מלא והתנועות
המשתנות ונופלות — חסר. אבל הרי לא את הפול אנו מקבלים מן
הערבית: את האלף שלה במקום פתח . . . אין אנו מקבלים בעברית, ולמה
נסמוך על הערבית בנוגע למלא וחסר?¹⁶²

מעניינים ביותר דבריו של סלושץ באותו ויכוח, משום
שהם קרובים מאוד להנחות-היסוד של ז'בוטינסקי:

יש כארבעים מיני מבטאים עבריים שונים, ואין להחליט, שדוקא זה
הקרוב אל הלשון הערבית יותר הוא הנכון¹⁶³.

להלן הסביר סלושץ את דעתו:

מערבית אין להביא ראיה. אין אנו, העברים, גזע ערבי, אלא גזע
יס-תיכוני; והלשון העברית רחוקה היא בכמה צדדים מן הערבית. בלשונות
ארס-נהריים (באשורית-בבלית ובסורית-ארמית) גם-כן בטלו האותיות
הגרוניות¹⁶⁴.

161. ילין, ד'. "המבטא העברי", זיכרונות ועד הלשון
העברית, מחברת ה' (ערך: י', קלוזנר), ירושלים: ועד הצירים, תרפ"א,
54, 64. ההרצאה של ילין התקיימה לפני הפסח של שנת תר"ף (עיין שם:
85).

162. עיין שם: 68.

163. עיין שם: 72.

164. עיין שם: 73. ולהלן חזר סלושץ על תפיסתו, דוגמת זו של
ז'בוטינסקי, שאנו קרובים לעמי היס-התיכון יותר מאשר לערבים: "אין לנו
לחקות את הערבים לא מפני שהם פראים, אלא מפני שאנו — אומה
יס-תיכונית" (78).

ומכאן מסקנתו:

אין לנו ללמוד מן הערביים בכל הנוגע להברה ולדקדוק. צריך שהלימוד של ילדינו יהיה יותר קל משלהם, ויהא יותר קרוב ללימודם של הצרפתים והאנגלים.¹⁶⁵

ראינו, שקלונר ובייחוד סלושץ השמיעו רעיונות דומים ביחס למבטא העברי הרצוי. על פן מובנת הפיקורת החיובית הנ"ל של קלונר על החוברת "המבטא העברי", פשם שתובן ביקורת שלילית על חוברת זו מחוג "האספולה הערבית" שבועד הלשון. ואמנם, דוד ילין — מראשי אספולה זו — פרסם רשימת ביקורת על החוברת "המבטא העברי"¹⁶⁶. בדבריו אלה של ילין יש להבחין בין יחסו השלילי להנחות-היסוד של ז'בוטינסקי (ל"תיאוריה" שלו) לבין תגובתו החיובית על חלק מן הצעות המעשיות של ז'בוטינסקי לשיפור המבטא העברי בפי דובריה בא"י.

ילין טוען שם, שה"תיאוריה" של ז'בוטינסקי באה לבסס, על יסוד אובייקטיבי-מדעי כביכול, הנחות-יסוד המבוססות על גורם סובייקטיבי מובהק — על טעמו המוסיקלי של ז'בוטינסקי. אמנם ילין מדגיש, שאין הוא מתנגד לעצם טעמו המוסיקלי של ז'בוטינסקי, אך הוא מתקומם נגד הצגת טעם מוסיקלי אישי במסוה של תיאוריה אובייקטיבית, מה גם שילין דחה מכול וכול תיאוריה זו, כאילו מבטא העברית — והעברית הקדומה בכללה — קרוב יותר לשפות אירופיות, בייחוד לשפות הים-התיכון, מאשר לערבית. הגר'ניות שבעברית מוכיחות, לדעת ילין, למי קרובה יותר

166. מאמרו של ילין (הערה 106).

165 שם: 73-74.

העברית, והשנאת היגוי אותיות אלה למקובל בשפות אירופיות — כפי שעשה ז'בוטינסקי — היא לדעת ילין פלפול דחוק ביותר:

אבל מה נעשה עם ריבוי האותיות הגרוניות, שהן כעצם בגרון, מפני שאינן נמצאות בשפות האירופיות כלל? ומה נעשה לאותיות ט, ק, שגם הן אינן בשפות ההן, והן נמצאות דוקא בִּעֲרֵבִיהָ? — אי משום הא — יש תרופה: עלינו לחפש נקודות משען בשפות המערב, כדי להכשירן לבוא בקהל, והוא הולך ומחפש מיני ביטוי להן בכל מיני שפות¹⁶⁷.

ואעפ"י שבעקרונות אין הסכמה ביניהם, לא ביטל ילין חוברת זו, משום שעיקרה בצד המעשי שבה: בהצעות לשיפור המבטא העברי בפי דוברים עברית בא"י; ובתחום זה מצא ילין הצעות, שנראו לו, בייחוד לשיפור המבטא הרצוי בפי דוברים לשונות לועזיות. כן מצא בחוברת זו מספר הערות מקוריות בנושא הנידון: "יש עניין רב במחברת הזאת והערות נכונות, שלא באו בשום ספר דקדוק, בייחוד הערות ואזהרות (בלשוננו: התראות) לדברי כל מיני לשונות, שהשפעתן שבה ובולטת בבטאם את הלשון העברית"¹⁶⁸. ילין פתן את ההצעות של ז'בוטינסקי אחת לאחת¹⁶⁹: אחדות קיבל (כמו: בעניין הדגש החזק¹⁷⁰ וההטעמה מלעיל ומלרע¹⁷¹); ואחרות דחה (כמו: הצעת ז'בוטינסקי למעט בשימוש ב"ש" ולהמיר

167. שם: 307.

168. שם: 306.

169. "עלינו להתבונן ולראות, מה נכון לקבל ממנה ומה צריך

לזרות" (306).

170. על פרק זה כתב ילין, שהוא "טוב ויפה" (310).

171. "נכונים מאוד הם הדברים . . . בנוגע למלעיל ולמלרע" (311).

את שמות־המספר באותיות הא"ב העבריות¹⁷². את דחיית ההצעה הזאת הדגיש ילין בסוף מאמרו ע"י שציין את התאריך אייר תרצ"ב והוסיף: ולא ויו מאות וצדי בית¹⁷³). במיוחד התרשם ילין מן הפרק האחרון של החוברת ("למען המונטוניות"): "הוא פרק יפה ונחמד ומורה על טעמו הטוב של המחבר וכאבו על המקולקל והמגוחך שפדיבורנו"¹⁷⁴. מהי אפוא ההערכה הפלילית של ילין? הוא אומר זאת בפירושו: "ואילו לא באה המחברת רק למען הדברים הטובים שבה — דיינו"¹⁷⁵. והדברים הטובים הם ההצעות המעשיות, שלרבות מהן הסכים ילין.

בעית המבטא העברי הרצוי העסיקה את ז'בוטינסקי מראשית פעילותו הציבורית ועד ימיו האחרונים ממש: בשנת תרע"ח הרצה על נושא זה לפני מורי א"י¹⁷⁶. מאז חזר והרצה על נושא זה למורים, לסטודנטים ולקהל הרחב: "מבלי היותו בלשן מקצועי חקר בשאלה זו, קרא עליה הרצאות בכינוסי תרבות שונים"¹⁷⁷. ב־1925, כאשר התכבד בהרצאת הפתיחה של הקלופ העברי בפריס, הרצה על המבטא העברי הרצוי, מתוך הנחה, שרוב הסטודנטים, שישבו לארץ, יעסקו בהוראה:

ואליכם הצעירים, אשר רבים מכם יהיו למורים לנו בארץ, הנני פונה בזה בייחוד, אלינא תתביישו להתאמץ כדי לשפר ולחקן את מבטאכם.

172. מאמרו של ילין (הערה 106). 173. שם: 312.

174. עיין שם. 175. עיין שם. 176. הערה 134.

177. אייזנשטדט, ש'. שפתנו העברית החיה, ת"א:

התקופה, 1967, 120.

בייחוד אל תתביישו בפני התינוקות, שאינם יודעים בושה... יודע אני ומפיר, כמה קשה עבודה זו, ובכל זאת הנני קורא וחוזר וקורא: — למדו לשונכם דבר עברית!¹⁷⁸

במספר מאמרים שפרסם ז'בוטינסקי, חזר לדון בנושא המבטא העברי הרצוי, עד שגיפש את דעותיו בנידון — הן מבחינה עיונית והן מבחינה מעשית — בחוברתו "המבטא העברי" (תר"ץ); ובשנות חייו האחרונות ממש הנהיג את שיטתו בספר הלימוד שלו — מבוא לעברית מדוברת ("תרי"ג מלים").

ז'בוטינסקי דן גם בצד התיאורטי של המבטא העברי, אולם מטרתו העיקרית הייתה מעשית: הצעת מבטא עברי משופר, שהדגש בה הוא בצד האסתטי, לפי חושו הלשוני, על-פי תורתו על ה"הדר". על פן אך טבעי הוא, שמשימת שיפור המבטא העברי לפי שיטתו הטיל על חניכי בית"ר, כפתיב בחוברתו "רעיון בית"ר":

מקוה אני, כי עוד יבוא יום, שבית"ר תמלא תפקיד חשוב גם בתנועת התחייה של שפתנו: תפקיד, שכל יתר הקבוצות, המשתתפות באותה תנועת תחייה, שכוחה והזניחותה. מתכנן אני לדאגה לצלצולה היפה של העברית. שפתנו הולכת, לדאבוננו, וקמה לתחייה בלעדי אותם הצלילים הנהדרים, שהיו לה בימי הנביאים הקדומים. אין ספק, שבאותם הימים היא הייתה לא פחות מוזיקאלית מן הלאטינית והצרפתית; אולם היום מדברים עברית בכל מיני נגינות המוניות וזרות אפילו בארץ-ישראל, אפילו בבתי-הספר שלה. אף זה בעצם אינו אלא עניין של חוסר 'הדר' — לדבר איך שלא יהיה, מבלי לשים לב ליופיו של הצליל. די לנו להתבונן רגע לדרך מן התנ"ך, לתנועות השונות, ה'חטפים', ה'שוא-נע', ה'דגש החזק', כדי להבין,

178. הערה 66: 150

באיזו אהבה ומסירות לכל אות ואות, באיזו עשירות של צלילים ובני-צלילים דיבר היהודי הקדום בשפתו. ומקוה אני, שזכותה של בית"ר דוקא תהיה להנהיג מחדש בפיטוי העברי את אותה המסורת הנושנה והמונחת, לעשות את שפתנו הלאומית למה שהייתה פעם ולמה שהיא צריכה לחזור ולהיות: שירה, יצירה מוזיקאלית¹⁷⁹.

את ראשית החינוך למבטא משופר הציע ז'בוטינסקי להתחיל בפרטים של מבטא זה, שאינם גורמים קושי לדוברי לשונות אירופיות, דהיינו: דגש חזק ושוא-נע. פזאת הייתה הצעתו כבר בהרצאתו למורי א"י בשנת תרע"ח¹⁸⁰, והוא חזר עליה גם במאמר, שפרסם בשנת מותו¹⁸¹. אולם הוא לא הסתפק בכך¹⁸², אלא נהג לפי שיטתו כבר בראשית שנות העשרים, באמנו במבטא עברי מתוקן את שחקני התיאטרון הא"י (לימים "הפימה"). מסתבר, ששני הצדדים נהנו מהדרכה זו:

פרטים מלאי עניין מגלה מרים ברגשטיין-כהן בפרקי זיכרונותיה. היא פגשה את ז'בוטינסקי בברלין ב-1923, כאשר באה לשם עם קבוצת שחקנים מא"י לצורך השתלמות. הוא שמע מפיה על המתרחש בתיאטרון בא"י וטען נגד בליל המבטאים על הפימה הישראלית... ואעפ"י שהיה טרוד ביותר, אמר לה, שהוא מוכן ומזומן להיפגש עמהם ולהסביר להם את נקודת מבטו על הפעיה הזאת... ללא לאות היה מדריך אותם בתרגול המבטא העברי הטהור... וכתב בשבילם מעין מערכון היתולי לתרגול כללי המבטא¹⁸³.

179. הערה 47: 21.

180. הערה 134.

181. "על נושא פלשני" (הערה 107), שם.

182. עיין שם. 183. הערה 6: 426.

הוא קרא למערכון זה "מודה אני לשחקן"¹⁸⁴:
"במערכון קטן זה כלל את כל הגונים ובני-הגונים של
האותיות העבריות המוטעות: א-ה-ע, ח-כ, וכו'"¹⁸⁵.

השחקן ש' פינקל, שהשתתף בשיעורים אלה, כתב
עליהם: "השיעורים היו רבי-עניין הן בגלל חן אישיותו הגדול
והן על שום ידיעותיו הרבות והמגוונות"¹⁸⁶. במקום אחר
כתב פינקל: "תרגילים אלה של 'דיקציה עברית' גרמו לכולנו
הנאה מרובה. היינו עובדים עליהם ברצון ומתוך אמונה, פי
אמנם שיטת היגוי זו היא הנכונה ביותר"¹⁸⁷.

את עיסוקו של ז'בוטינסקי בתחום הלשון העברית הגדיר
שוארץ כך: "לא כחוקר מדעי אלא כיוצר ולוחם עסק בלשון
העברית. עשאה אחת מאבני-היסוד של מלחמתו
הלאומית-מדינית, שרקם כל ימי חייו"¹⁸⁸. דברים אלה
תואמים יפה את תרומתו של ז'בוטינסקי גם בתחום המבטא
העברי, ע"פ לא נעריך את תרומותיו אלה מן ההיבט המדעי
(בלשוני), אלא מן ההיבט המעשי. נבחן את השפעתו המעשית
על שיפור המבטא העברי, בפי דוברי עברית בא"י
פבתפוצות. מבחינה זו נראה לי, שהיה שוכר לעמלו. אפילו
מתנגדי "שיטתו" הסכימו לאמץ לפחות חלק מהצעותיו.

184. הטקסט פורסם ב"האומה", שנה ה', חוברת 4 (20), אדר ב'
תשכ"ז (אפריל 1967), 600-601.

185. פינקל, ש'. במה וקלעים, ת"א: עם-עובד, 1968, 78.

186. עיין שם: 77.

187. פינקל, ש'. גלגולים, ת"א: עקד, 1977, 134.

188. הערה 3: 317.

כפי שהראינו לעיל, מצא גם דוד ילין עניין במחברתו של ז'בוטינסקי, "המבטא העברי", וזאת בשל הצעותיו המעשיות — מהן מקוריות — שנראו לילין חשובות לא רק לשיפור המבטא העברי אלא לשיפור הדיבור העברי.

בעיקר השפיעו הצעות ז'בוטינסקי בתחום זה על מורי לשון מובהקים: גויטיין, יו"ר "המועצה לתרבות הדיבור" (תש"ו), חיבר ספר יסודי על הוראת הלשון ("הוראת עברית") ובו פרק על המבטא העברי — מהותו ודרכי הוראתו¹⁸⁹. בפרק זה התבסס המחבר על רעיונות והצעות מעשיות של ז'בוטינסקי. הוא הסכים עם הביקורת של ז'בוטינסקי על המבטא העברי המרושל, שהיה רווח בזמנו בקרב דוברי עברית בא"י¹⁹⁰. פן הסכים לפיוון, שהציע ז'בוטינסקי לשיפור המבטא המצוי, היינו: לשוֹת למבטא העברי גון יס-תיכוני, לפחות ע"י היגוי נאות של הדגש החזק והשוא-נע: "הצעד הראשון בהתקפה על המבטא הרווח בארץ היא החזרת אותן מידות לשפה העברית, שצוינו לעיל פ'ים-תיכוניות'. לאמור: הוֹקאליות (שמירה על התנועות, רבבות שוא-נע), מרץ (הקפדה בדגש חזק). ולא לה יש להוסיף הטעמה ברורה"¹⁹¹. גם גויטיין — פילין קודמו — התרשם מהערותיו של ז'בוטינסקי לגבי המונוטוניות של הדיבור העברי:

בהטעמת מלרע חל הטעם במקרים מרובים (למשל, בנקבה, ברבים

189. גויטיין (הערה 77): 111-76.

190. עיין שם: 86.

191. שם: 98. והשווה לאמור שם, ע' 81.

וברבות של השמות) על חלק צדדי של המלה. ודבר זה גורם גם לצלצול מכוּעַר, אם יש גיבוב של אותו מין ומספר (למשל: 'בחירות כלליות, שוות, ישרות וחשאי'ות'. עיין: ז'בוטינסקי, המבטא העברי, ע' 34)¹⁹².

ואשר להגיית העיצורים השמיים, הסכים אתו גויטיין, שאין הכרח לחקות דוקא את המבטא הערבי:

יש לזכור, כי גם העיצורים המיוחדים לשפות השמיות, כמו עי"ן חי"ת, יכולים ליהגות בדרכים שונות, אין אנו צריכים לבטא עי"ן דוקא כמו אותה פצירה מבהילה, ששומעים לפעמים מפי הערבים, בייחוד בארצות אלה, ואין הקו"ף או הטי"ת העבריות מאפילות את התנועות סביבותיהן כמו בערבית¹⁹³.

בעקבות גויטיין הלך גם ריגר בהצעותיו למנחילי הלשון למבוגרים, בייחוד בתפוצות. אף הוא קיבל מז'בוטינסקי מספר רעיונות יסוד והצעות אחדות. ריגר קיבל את הצעת ז'בוטינסקי לשוות למבטא העברי אופי ים-תיכוני ע"י היגוי נאות של הדגש החזק והשווא-נע:

מן הראוי לציין, כי החייאת דגש חזק ושווא-נע והקנייתם אינה נתקלת בקשיים רציניים. היגויים המשופר אינו מצריך הסתגלות פוניטית יסודית מצד עולים מארצות אירופה ואמריקה, כשם שמחייב זאת לימוד אותיות הגרון. בקיימנו את מבטאם התקין של דגש חזק ושווא-נע שומרים אנו על שתיים מאבני השתייה של צביונו הים-תיכוני של מבטאנו. שהרי שני הסימנים המובהקים של המבטא הים-תיכוני הם: (א) ריבוי יחסי של תנועות ומיעוט עיצורים; (ב) הפקה נמרצת של עיצורים, ובייחוד בסוף המלה ובראשיתה¹⁹⁴.

192. שם: 83.

193. שם: 103–104.

194. ריגר, א'. "דרכים אל המבטא העברי של ימינו", מגילות, ת,

חוברת ב', סיון תש"י, 65.

על אופי המבטא המוכר (הרצוי) כתב ריגר: "אין המבטא המחקר את ההגאים הערביים מקיים את התנאים הנדרשים ממבטא מוכר. מצטמצמת אפוא הבעיה בדרישה לשפה מופתית. ואמנם, כדי להשיג את המטרה הזאת עלינו לרכז את מאמצינו בהחייאת הדגש החזק והשוא-נע"¹⁹⁵.

בעקבות ז'בוטינסקי הלך גם "נדבה בספרו" תורת הנאום"¹⁹⁶. בספר זה יוחד למבטא העברי הרצוי פרק הפולל הצעות מעשיות. במקרים לא מעטים הסתמך נדבה על הצעותיו של ז'בוטינסקי¹⁹⁷.

לבסוף נזכיר את השחקן ש' פינקל, שהשתתף בשיעורי המבטא בהדרכת ז'בוטינסקי בברלין בראשית שנות העשרים, כמסופר לעיל. פינקל, שהתרשם מאוד משיטת ז'בוטינסקי במבטא העברי — הן מן התיאוריה והן מן ההצעות המעשיות — סבור, שראוי לאמץ את המבטא הזה בתיאטרון העברי. דעה זו, שפרסם בספרו בשנת 1968¹⁹⁸, נימק במלים אלה:

השקפתו על המבטא העברי נראית לי גם כיום פנונה ביותר. הוא האמין, כי המבטא העברי קרוב למבטאם של עמי המערב, שוכני ים-התיכון, האיטלקים והספרדים, יותר מאשר לעמי המזרח בעלי המבטא הגרמני. ולכן ביסס את שיטתו על נוסח יהודי-ספרדי, בעל הצליל הברור (ה'ר' הקדמית, ה'דגש' המחזק, ה'שוא-נע' המגן וה'ע'). הפללים האלה עושים את המבטא שלנו מוסיקלי יותר, אף צלול וברור יותר מבחינה

195. שם: 68.

196. נדבה, "תורת הנאום", ת"א: הדר, תשי"ט.

197. עיין שם: 232-260.

198. במה וקלעים (הערה 185).

בימתית, וכן קל יותר לאוזן. תענוג גדול היה לשמוע אותו בקראו שיר או קטע מהספרות הקלאסית¹⁹⁹.

יש להדגיש, שפינקל הגיע למסקנה זו, לאחר שהוידרך גם במבטא העברי-מזרחי, ע"י נציג מובהק של "האספולה המזרחית" במבטא העברי, ד"ר י' אפשטיין. על כך סיפר דברים אלה: "פאשר התחיל התא"י את הצגותיו בארץ, עבדנו על ההיגוי העברי עם ד"ר י' אפשטיין, והלה ביקש להוכיח לנו את ההפך ממה שהורנו ז'בוטינסקי; שכן הוא צידד בדרך הביטוי של יהודי המזרח. אולם שיטתו לא נתקבלה על דעתנו, ולא על דעתו של שום תיאטרון בארץ עד היום הזה". פינקל מאמין, ששיטת ז'בוטינסקי במבטא העברי תנצח, לפחות לגבי התיאטרון העברי: "תקותי, כי יבוא יום וילמדו בבתי הספר הדרמטיים שלנו את מבטא הפמה לפי הפללים, שהוא קבע"²⁰⁰.

מן האמור לעיל מתברר, כי הצעת ז'בוטינסקי — שיש להתחיל את התרגול בשיפור המבטא העברי בהגייה מתאימה של הדגש החזק והשוא-נע — נתקבלה פמעט על הפול. אין תמה בכך, שכן שיפור כזה עשוי לחולל שינוי חיובי ניכר בדיבור העברי. הסביר זאת מ' גוטשטיין בראשית שנות החמישים, כאשר הגיעה עלייה גדולה למדינת ישראל הצעירה, ושאלת המבטא העברי הרצוי צפה ועלתה:

אין ספק, שיש ליחד מקום בראש להחייאת השוא-נע והדגש החזק, לפי שאין דבר, העלול לשנות את פני לשוננו פהגייתם. כל מקצב ההברות

200. הערה 187: שם.

199. עיין שם: 77.

וכל ההטעמה תשתנה, הבלעת חצאי מלים לא תהיה עוד אפשרית. וכן לא יהיה מקום להטעמת-ייתר של ההברות המוטעמות. התופעות המפריעות ביותר, שבאיטום ההגיים הצליליים תתבטלנה (ההגייה 'הסתכלות' למשל, במקום 'הסתגלות' לא תיתכן בשעת הדגשת הגימ"ל והנעתה). בהחייאת השוא והדגש אין אפוא משום תיקון של שיבוש אחד בלבד, אלא חלק גדול משיבושי הדיבור יתוקן בדרך זו... ואין צורך להוסיף, כי אם תתאזרח הגייה זו, יוסר אחד המכשולים הכפירים שבהוראת הדקדוק והניקוד בבתי הספר²⁰¹.

ראוי להוסיף על כך, שתרגול כזה אינו קשה אפילו ליוצאי אירופה, כפי שכבר ציין ז'בוטינסקי בהרצאתו למורי יפו (תרע"ח). ואין כל מניעה לכך מבחינת קשיי הלומדים.

ג. הפתב העברי: שינוי או שיפור?

ז'בוטינסקי טען, שהפתב העברי המקובל הוא מכשול חמור ללומד המבוגר, גם בשלב לימוד הטכניקה של הקריאה, אך בייחוד פתהליך החינוך לקריאה עברית. מאחר שביקש להפיץ את העברית כשפת הדיבור בגולה, בייחוד בין הציונים, וגם לחנך אותם לקרוא עברית, עסק הרבה בבעית הפתב העברי. בדיוניו אלה מצאנו הצעות בשני כיוונים: המרת הפתב העברי בכתב לטיני, או שיפור הפתב העברי המקובל במגמה לעשותו קריא יותר למי שלמד עברית בבגרותו.

פעילות זו של ז'בוטינסקי למציאת דרכים יעילות לחינוך קוראי עברית לא תמיד הובנה כהלכה, ולכן האשימו אותו בזלזול בפתב העברי המסורתי ובדרישה להמירו בפתב

²⁰¹ גוטשטיין, מ'. "לבעית תיקון המבטא העברי", החינוך,

תש"י, הזכרת ב-ג, 226-227.

הלטיני. אולם העושים כן לא עיינו היטב בדבריו ובהצעותיו
בנידון.

שמו של ז'בוטינסקי קשור בהצעה להמיר את הכתב
העברי המקובל בכתב הלטיני. אמנם הוא לא היה ראשון
להעלות הצעה זו²⁰², אך היה מראשי תנועה זו: "התנועה לכתיבה
באותיות רומיות התחזקה בשנות העשרים והשלושים של
המאה, ונושאי דברה היו ז'בוטינסקי ואיתמר בן-אב"י"²⁰³.
לרעיון זה יש תומכים עד עצם היום הזה, ביניהם גם
אנשי-לשון, כפי שנראה להלן.

מהם הנימוקים העיקריים להצעה זו?

הכתב הלטיני מקובל ברוב הלשונות; ע"כ לשונות, שלא
היה להן כתב, או לשונות, ששינו את הכתב המסורתי שלהן,
בחרו בכתב הלטיני. ההנחה היא, שרוב המועמדים ללמוד
עברית כבר מפירים את הכתב הלטיני, ואילו הכתב העברי
מוזר וזר להם; ע"כ המרת הכתב הזה בכתב הלטיני תקל
במידה רבה על לומדים רבים. ועוד: הפתיבה בעברית
מחייבת קריאה מימין לשמאל, שלא בכתב הלטיני, הנקרא
משמאל לימין, אף שינוי פיון הקריאה מהוה קושי. קשה

202. בשנת 1898 פרסם יצחק רוזנברג ספר לימוד "ובו צידד
בשיטת כתיבה באותיות רומיות, הוזה פחות או יותר עם אחת מהשיטות
הקלאסיות של תעתיק לפי סימנים" (הערה 96: 108). במבוא לספרו זה
כתב רוזנברג: "הצעתי לאמץ את הכתב הלאטיני לספרות חילונית
ולהתכתבות היא חידוש בתוכן כבצורה. האם תתקבל על דעת הציבור?
נחיה ונראה" (עפ"י הערה 96: 108).

203. הערה 96: 107.

במיוחד הקריאה בעברית בטקסט מדעי, הפולל גם נוסחות ומספרים; שכן את הטקסט העברי יש לקרוא מימין לשמאל, ואת הנוסחות ואת המספרים — משמאל לימין, כלומר: בתוך אותה שורה יהיה לעתים צורך לשנות את כיוון הקריאה. הוא הדין לגבי כתיבת הברות של מלות שיר על גיליון של תוי זמרה; בעברית יש לכתוב הברות אלה בכיוון הפוך לכתיבת התוים²⁰⁴.

ז'בוטינסקי התעניין בסוגית הפתב העברי מראשית דרכו הציבורית מתוך דאגה ל"קורא החדש", שלמד עברית בבגרותו, והוא עלול להיתקל בקשיי קריאה בעברית. בשנת 1914 כתב לפיאליק על שאלות כתיב ותעתיק²⁰⁵. באותה שנה כתב גם לד"ר צ'לנוב בקשר להוצאת ספרי מדע בעברית לסטודנטים, העתידים ללמוד באוניברסיטה העברית, והציע לנקדם, כדי להקל על הקוראים. נושא זה הטרידו גם בשנים שלאחר מכן. בשנת 1925 — בראשיתה של התנועה הרביוניסטית, כאשר בעיותיה ובעיות עם ישראל הטרידוהו מאוד — מצא לנכון להקדיש מזמנו לבעית הפתיב העברי והשתתף בפולמוס על תיקונו. באותה שנה הקים מאקס בודנהיימר בקלן אגודה לתיקון הפתיב העברי, שמטרתה הייתה להפיץ ברבים פתב עברי חדש וקריא יותר למטרות חילוניות בלבד, ולא לספרות הדתית שלנו²⁰⁶. בודנהיימר

204. עיין שם: 106-107.

205. "כל השנים ביקש דרכים לפתרון בעיה מסובכת זו, שימיה בעצם כימי הספרות העברית הפתובה" (הערה 3): 310.

206. הערה 96: 100.

"רצה לקיים את האותיות העבריות, אך לשם 'ווקאלים' ביניהן פסימני כתב מלאים, ולא בצורת ניקוד מתחת לאותיות"²⁰⁷. ז'בוטינסקי, שחייב את העיקרון של השיטה המוצעת, כתב במכתבו לבודנהיימר (מיום 1 ביולי 1925): "ההצעות שבחזרכם הן כמובן רק ניסיון, אבל העיקרון הוא בריא: שיווי זכויות גמור של האותיות ושל התנועות"²⁰⁸. אולם באותה תקופה צידד ז'בוטינסקי ברפורמה מסוג אחר — שימוש בכתב הלטיני — ובבודנהיימר התנגד לכך²⁰⁹. למרות ניגודי התפיסה האלה עודד ז'בוטינסקי את בודנהיימר ואף הציע לו שתי הצעות מעשיות לקידום פעילותו בכיוון שלו: האחת — להכריז על תחרות נושאת פרסים בין אמנים לציור אותיות מתאימות לתנועות ולאופי הכתב העברי המקובל; והשנית — לכנס ועידה של סופרים, מורים ומז"לים עבריים כדי לדון בדרכי תיקון הכתיב העברי²¹⁰. ז'בוטינסקי, שאף הציע את עזרתו ("הריני מעמיד עצמי לרשות האגודה")²¹¹, התאכזב עד מהרה מבודנהיימר, משום שהלה נסוג מרוב הצעותיו, לאחר שביקר בא"י ונתקל שם בהתנגדות "חוגים ואישים בעלי השפעה"²¹². אולם ז'בוטינסקי לא ויתר. כדי להעלות בעיה זו על סדר היום של התנועה הציונית, פרסם ב"ראזסוויט" מאמר נלהב

207. בן-חורין, ש'. חמישים שנות ציונות — מפס בודנהיימר, ירושלים: מס, 1946, 251–252.
 208. הערה 3: 310–311. 209. הערה 207: 252.
 210. הערה 3: 311. 211. עיין שם. 212. עיין שם.

על האגודה של בודנהיימר²¹³ וכלל בו גם את הצעתו: שימוש בכתב הלטיני. באותו מאמר כתב:

הפתיב הוא המניעה העיקרית להפצת הלשון העברית. בארץ-ישראל עצמה יש כבר אלפי אנשים, היודעים לדבר, אך אינם מרהיבים עוז לקרוא עיתון. וכך נופל התפקיד של העיתון והספר כמפיצי השפה העברית. אדם מבוגר, הרוצה ללמוד צרפתית או גרמנית, לומד 500–600 מלים, דקדוק, ומתחיל לקרוא; אבל בעברית אין זה מספיק כלל. למשל: הכתיב 'מדבר' אפשריות בו כמה מלים: מדבר, מדבר, מדבר, מדבר. נחוצ תיקון הכתיב העברי²¹⁴.

ומהו התיקון הרצוי, לדעת ז'בוטינסקי? — "הדרך הנכונה ביותר היא: הפתב הלאטיני"²¹⁵.

זמן קצר לאחר מכן פרסם ז'בוטינסקי מאמר מפורט יותר על נושא זה (בעיתון "הארץ", ו' בתמוז תרפ"ו), ושם כתב:

הפתיב האבסורדי, שהנחילוננו אבותינו, מפריע להפצת שפתנו, לאמור: נעשה לאחד המכשולים המזיקים ביותר על דרך תחייתנו הלאומית... זוהי הסיבה, שרבו כל-כך בין טובי הציונים בני אדם, שהספיקו בשנים האחרונות ללמוד אנגלית, אך עברית לא למדו: הטיפוס הזה רונח עד מאוד במחננו. בגולה, וקלות-ראש היא להאשים את האנשים האלה בחוסר הרצון ללמוד את הלשון הלאומית. בוגר אינו יכול ללמוד מפי מורה. השיטה לבוגרים היא לימוד עצמי. ואם קל הוא הלימוד העצמי בנוגע לכל לשון אחרת, בעברית קשה הוא עד מאוד — לא מפני קשי-הלשון, כי אם מפני הפתב, שמולדתו מלפני המבול, ושם גם מקומו²¹⁶.

214. עיין שם: 311–312.

216. הערה 64: 2.

213. עיין שם.

215. שם: 312.

באותו מאמר הזכיר ז'בוטינסקי גם את הכיוון השני: שיפור הכתב העברי המקובל:

מוכרחים אנו למצוא איזה פתרון לשאלת התנועות — להמציא איזו אותיות חדשות, שתסמנה את הקמץ והפתח וכו', או לכל הפחות את הצלצול של a ושל e.²¹⁷

ואם כי הבין ז'בוטינסקי יפה את היחס הריגושי שלנו לאותיות העבריות, ואף הוא לא רצה לפגוע בקדושתן, הרי לקריאה לצורכי יום-יום העדיף את הכתב הלטיני מן הכתב העברי, אפילו ישופר כתב זה: "פקדושת האותיות המרובעות אינני נוגע, אף כי גם להגן עליהן אינני יכול. ולא הייתי מתאבל, אילו הקיצוטי באחד הבקרים, והנה נתהפך הכתב המרובע לכתב רומא"²¹⁸. להלכה הציע את שני פיוני הפתרון, אך למעשה לא היסס להכריע בדבר: "אחת משתי אלה: או שנמצא אותיות חדשות, או שנסגל את הכתב הרומי; מי ייתן ובחרנו בדרך השנייה"²¹⁹.

למסקנתו זו הגיע אז ז'בוטינסקי אחרי עיון רב בסוגיה ואחרי בחינת הנימוקים בעד ונגד. ההכרעה לא הייתה לו קלה כל עיקר; שכן הודה, שהועלו טענות נגד הצעתו, שאי-אפשר לבטלן במחיר. פארבע שנים לאחר שפורסמו הדברים הנ"ל, כתב (במאמרו "אותיות"): "בין יתר הניסיונות יש מקום גם לניסיון בפתיב הרומאי. על יתרונותיו הרבים אין להתופח; יש ויש להתופח על הנימוקים והתירוצים הרבים,

217. עיין שם.

218. עיין שם.

219. עיין שם.

שנשמעו כנגדו, אחדים מהם טפל, אבל אחדים מהם חשובים" ²²⁰.

למרות זאת הכריע — בשלב זה של חייו — לטובת הפתב הלטיני. הכרעתו הייתה תולדה של הפרתו, כי לבן-זמנו, שאינו חניך בית המדרש הישן, ושהתחיל ללמוד עברית בבגרותו, יהיה קל יותר ללמוד עברית — ועוד יותר לקרוא בה — אם היא תיכתב בפתב הלטיני. הוא למד זאת גם מניסיון אישי: "אודה נא ביחס לעצמי: אני מדבר עברית בשטף, פותב עברית בנקל — אבל בקריאה של ספר או מכתב עברי אני מתקשה עד עתה" ²²¹. ואכן, להתפתבות שלו בעברית הרבה להשתמש במכונת-כתיבה לועזית ²²².

כדי למתן את ההתנגדות לפתב הלטיני טען ז'בוטינסקי — וכך עשו גם אחרים שצידדו בפתב הזה ²²³ — ש"האלפבית הרומי — דרך היוני — הוא צאצא של הפתב הפנעני הקדום, ושהכתיבה באותיות רומיות תקשור את הפתב העברי לשלב שלפני אימוץ הפתב הארמי" ²²⁴. לאחר עיון מדוקדק בדברי ז'בוטינסקי על הפתב הלטיני

220. ז'בוטינסקי, ז' "אותיות", דואר היום, גיליון קע"א, כ"ד

באדר ב' תרפ"ט (5 באפריל 1929), עמוד ב'.

221. הערה 11: 26.

222. ויינשל, י'. אחרון הענקים, ת"א, 1961: 105. והשוה:

לאנדמן, מ'. תיקון הפתב העברי, ירושלים: מרפוס, 1979, 146-147.

223. הערה 96: 107. והשוה: לאנדמן (הערה קודמת), 145.

224. הערה 96: 107.

נראה לי, שכתב זה היה לו אמצעי, ולא עניין מהותי. הוא חיפש דרך להקל על לומדי עברית ועל קוראיה, ולשם כך ראה את הכתב הלטיני כאמצעי היעיל ביותר²²⁵, אם כי הפיר בעובדה, שאין זה אמצעי יחידי, ואף היה מוכן לקבל פתרון אחר, כפי שנראה להלן. מצד אחר לא דרש לבטל את הכתב העברי המסורתי, שכן הוא הציע להשתמש בו במקורות הספרותיים שלנו²²⁶. ואמנם, ידוע לנו, שהוא חיפש דרך לשמור על הכתב העברי המסורתי, ועל זה יעידו עובדות אלה: בשנת תרפ"ט פרסם את מאמרו "אותיות" והסביר בו את יתרונות הכתב הלטיני לחינוך קוראי עברית מבוגרים. את המאמר הזה סיים בדברים האלה:

הערה אחרונה, והיא אישית. בזמן הקונגרס האחרון אמר לי אחד מהצירים, רב נכבד מגליציה: האמת הדבר, שאדוני מזלזל בכתב המרובע? עניתי בשאלה: האם לא ראה אדוני הרב את האטלס העברי, שיצא בהוצאת 'הספר' בעירבון מוגבל, לונדון²²⁷? הרב הנכבד אף לא שמע, כי יש אטלס כזה. חשב תמיד, שבכלל אין אטלס עברי ללימוד הגיאוגרפיה, אף הצטער על ההיעדר הזה, כי יש בתי ספר עבריים בעירו, ותלמידיו האומללים מוכרחים להשתמש במפות פולניות. אמרתי: אדוני הרב — בטרם יאשימני, כי מזלזל אני בכתב המרובע, ידע נא, כי אני הוא אותו המזלזל, אשר הכניס את הכתיב המרובע במקצוע חשוב, אשר עד

225. ראה בספרו: תרי"ג מלים (הערה 19), 8. והשווה: "יש לציין, כי הכתיבה באותיות רומיות הייתה לגבי ז'בוטינסקי אמצעי למטרה, והיא: לימוד קל יותר, תפוצה רחבה יותר, קריאות ברורה יותר של השפה העברית וקירובה לעולם המערבי" (הערה 96: 112).

226. הערה 96: 112. והשווה: לאנדמן (הערה 222), 146.

227. הוא האטלס של ז'בוטינסקי ופרלמן, שיצא בהוצאת ה"ספר" לונדון, תרפ"ו.

עתה כמעט שלא נראתה בו אות עברית. הערה זו מכוונת כלפי כל מי שיעלה על דעתו אולי ללמד את כותב הטורים האלה פרק על קדושתן ויזיין של האותיות המרובעות. תודה, אין צורך²²⁸.

ואמנם, שנתיים לאחר מכן, בפינוס העולמי הראשון של בית"ר (בשנת 1931), גדול היה מספר המתנגדים ללטיניזאציה של הכתב, ונתקבלה ההחלטה, שהכתב העברי המסורתי הוא הכתב היחידי של העם העברי, המחייב גם את בית"ר. ז'בוטינסקי לא רק שלא התנגד להחלטה זו, אלא — בדברי רמבה — קיבלה "בחיוך אבהי"²²⁹. בקונגרס הרביזיוניסטי השני מונתה ועדה, והוטל עליה לעסוק "בתיקון הכתיב העברי והניקוד בספרות החילונית"²³⁰.

את יחסו החיובי לא"ב העברי המסורתי הביע ז'בוטינסקי גם בשנת חייו האחרונה, בספר שכתב באותה שנה ("חזית המלחמה של עם ישראל"). שם הזכיר דרך אגב את יחסו לכתב העברי המסורתי, והדבר מוכיח את יחסו האמתי לכתב זה:

הסובייטים הם אויבי הציונות. ואילו בשבילי — הקמת ארץ-ישראל העברית היא תכלית כל אמונה ותכלית כל הפריאה. הם רוצים להחניק את תחיית העברית — ואילו אני, היודע את מחצית פושקין בעל-פה, מוכן בכל יום למכור את כל השירה המודרנית של רוסיה בעד שבע אותיות של האלף-בית המרובע בלבד²³¹.

228. הערה 220: שם.

229. הערה 6: 418. 230. הערה 3: 311.

231. ז'בוטינסקי, ז' (תרגום: י"ה יבין). חזית המלחמה של

עם ישראל, ירושלים: ת' קופ, תש"א, 83.

אמנם, בספר הלימוד שלו ("תרי"ג מלים"), שכתב בשנות חייו האחרונות (1938–1939), כתב את העברית בכתב הלטיני. כלום יש משמעות לכך? הוא עצמו דחה אפשרות של פירוש כזה.

בדברי המבוא לספר נאמר:

העובדה, שבספרון זה השתמשתי אך ורק בכתב הלטיני, אין לה ולא כלום עם הבעיה, אם צריך או לא צריך לאמץ את הכתב הלטיני להדפסת ספרים ועיתונים²³². . . אני משתמש באותיות לטיניות רק כדי להקל על לומדים־מתחילים בני המערב את ראשית לימוד הדיבור העברי. ואם, כמו שאני מקוה, הם ירצו להמשיך בלימוד מעבר ל־613 מלים, בייחוד במגמה לקרוא עיתונות וספרות — יהיה עליהם להשיג ספרים אחרים וטובים יותר, המשתמשים באותיות המרובעות²³³.

כלומר: בספר זה נכתבה העברית באותיות לטיניות לא משום תפיסה אידיאולוגית לגבי הכתיב העברי הרצוי, אלא כאמצעי דידאקטי יעיל: המחבר ביקש להציע ללומד־המתחיל — בן התרבות האנגלו־סאקסית — מבוא קל וקריא לרכישת יסודות הדיבור העברי. באינטואיציה של מורה מחונן הבין ז'בוטינסקי, שאם שלב הלימוד הראשון יהיה קל ומעניין, עשוי הדבר לעודד את הלומדים להמשיך בלימוד ולהשתלם בלשון העברית.

עליי לציין, שגם ב"אולפנים" בישראל מקובל, שבימים ראשונים, כאשר הדגש הוא על תרגול הדיבור, מתירים המורים לתלמידיהם לכתוב, את הרצוי להם לזכור, בכתב

232. שים לב, שהצעה זו מכוונה לספרות ההווה בלבד.

233. תרי"ג מלים (הערה 19: 5).

הידוע להם²³⁴. הניסיון בהוראת עברית למבוגרים בישראל וגם בתפוצות מראה, ששימוש בכתב הלטיני פאמצעי-עזר בראשית הלימוד מסייע ללומד-המתחיל גם מבחינה לימודית וגם מבחינה פסיכולוגית. מניסיוני בהוראת עברית למבוגרים בארץ ובתפוצות הגעתי למסקנה, שאחד הגורמים הלא-מבוטלים ל"הספמה הפללית", שהעברית היא שפה קשה מאוד — אף שאין לכך בסיס מדעי — מקורו גם בכתב העברי: הן משום שהוא שונה בצורתו מן הכתב הלטיני הנפוץ, והן משום השיטה השונה של עיצורים ותנועות, וגם בשל כיוון הכתיבה השונה. כיון שכך, אין תמה, שגם היום מצויים מורי-לשון וגם בלשנים, המציעים להקל את ראשית הוראת העברית ואת ראשית החינוך לקריאה עברית ע"י ביסוס שני תהליכים אלה על הכתב הלטיני, המופר לרבים. עוזי אורנן, הנמנה עם המטיפים ללטיניזאציה של העברית²³⁵, נדרש לנושא זה גם מבחינה דידאקטית. בכנס של מנחילי-לשון העלה הצעה זו:

פמעט פל מי שגדל היום בעולם, כולל מי שגדל בישראל, מכיר את הכתב הבין-לאומי של ימינו, הנפוץ במאות שפות שונות זו מזו בכל רחבי העולם. זהו הכתב הלטיני לא פאן המקום להרחיב את הדיבור על הרעיון, הקורא להחלפה כוללת של הכתב המרובע לכתב הלטיני. אבל מבקש אני

234. מראני, ד'. המתודיקה של הוראת הלשון העברית למבוגרים, ירושלים: מס, תשט"ז, ט"ו. ועיין: יד למורה (הערה 19:76).

235. ראה: אורנן, ע'. "הפתיב", במחנה, כ"ד בסיון תשכ"ב (26 ביוני 1962); "הכתב הלטיני נאה לעברית", הארץ, כ' בטבת תשי"ט; "עברית באותיות לטיניות פיצד?" היום, כ' בטבת תשכ"ט.

לשאול, מדוע לא יוקדש לפחות עמוד אחד של 'למתחיל'²³⁶ לחומר, שיהיה פולו כתוב עברית טהורה, לפי כל חוקי הדקדוק — אבל באותיות לטיניות, שהקורא רגיל בהן ורץ בהן ללא קושי, ולא באלף-בית המרובע, המוסיף את קשיי הכתב הזר על קשיי הלשון הזרה. ועוד: הרבה מאמצים מושקעים היום כדי לשכנע את בעלי העיתונות הלועזית, שיקציבו פינה נידחת לקצת 'עברית קלה'. אינני מאמין, שיש לזה ערך כל שהוא, ושימשהו באמת קורא ב'פינות' אלה. המאמץ יכול היה לשאת פירות טובים יותר, לו באותו כתב, שרגילים בו קוראי אותו עיתון, היו מוצעים לא ידיעות ומאמרים בלשון הלועזית בלבד, אלא גם ידיעות וכתבות בעברית. בזאת היינו תורמים תרומה של ממש להפצת העברית; שהרי לשון זו תהיה לשון עברית, גם אם יכתבוהו באותיות לטיניות²³⁷.

הצעת אורנן היא כפולה:

הנני מציע אפוא לשקול בכובד ראש את האפשרות להקצות ב'למתחיל' דף לעברית באותיות לטיניות ולהשפיע על כל עיתון לועזי, היוצא בארץ, להקצות טור אחד או שניים לידיעות וכתבות, הניתנות באותיות לטיניות²³⁸.

גם הצעת ז'בוטינסקי הייתה מכוונת לתחום הדידאקטי. יש לנו הוכחות ברורות, שלפחות בשנותיו האחרונות הציע את הכתב הלטיני רק כאמצעי דידאקטי לשלב הלימוד הראשון. בשיחה עם נציגי המורים העבריים בעיר ניו-יורק, שבועות אחדים לפני מותו, הסביר להם את עמדתו לגבי

236. שבועון מנוקד בעברית קלה, שיצא לאור מטעם משרד החינוך והתרבות של מדינת ישראל. לאחרונה התמוזג עם השבועון "שער" (באותה הוצאה). שם השבועון החדש: "שער-למתחיל" (באותה הוצאה).

237. אורנן, ע' "העברית הקלה ובעיותיה", אורחות — ה; ירושלים: משרד החינוך והתרבות, המחלקה להנחלת הלשון ולהשכלה. כסליו תשכ"ח, 49-50.

238. עיין שם: 50.

השימוש בכתב הלטיני: "אינני דוחה, חס וחלילה, את הכתב העברי, שהוא יקר גם לי. כאשר ירפוש לו התלמיד ידיעה מספקת בשפה, ילמדנה על-פי הכתב העברי"²³⁹. אולם בראשית הלימוד כדאי מאוד להשתמש בכתב הלטיני. כך הסביר זאת ז'בוטינסקי באותה שיחה: "הכתב העברי זר לו, לילד היהודי באמריקה. פכתב החרטומים הוא בעיניו. הזרות מרחיקה ודוחה. הכתיב העברי אמנם נתקדש ונתחבב עלינו, אבל כך היה גם הכתיב הטורקי לטורקים, ניתוח קשה הוא אבל נחוץ ומועיל"²⁴⁰.

אני נוטה לקבל הצעה זו לגבי לומדים מבוגרים — אך לא לגבי ילדים. אם פי ברור לי הקושי, שאנו גורמים לילד, המתחיל ללמוד קריאה עברית בכתב המסורתי. אולם לגבי הילד חשובה חֲנִיַּת הלימוד הראשונה, כפי שחש זאת היטב ביאליק, פשאסר ללמד קריאה עברית מספר ללימוד היידיש²⁴¹. ואם פי, כאמור, אנו מקשים על הילד האמריקני, כאשר אנו מתחילים ללמדו לקרוא באותיות עבריות, יש בידינו אמצעים מתודיים יעילים להתגבר על כך, כפי שהראיתי במקום אחר²⁴². אולם לגבי הלומד-המבוגר עשויה

239. ליפשיץ, ח'. "ז'בוטינסקי העברי", הדואר (ניו-יורק), שנה

19, גיליון 37 (פ"ו במנחם אב ת"ש, 624).

240. עיין שם.

241. ביאליק, ח"נ. דברים שבעל-פה, ספר שני, ת"א:

דביר, תרצ"ה, ק"ל.

242. הרמתי, ש'. "שלבים ראשונים בהוראת קריאה עברית

בתפוצות", נתיבות — יד לשלמה לויך, ירושלים: ההסדרות הציבוריות העולמית, המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, 1976, 275–304.

הצעת ז'בוטינסקי להועיל, בייחוד אם המטרה היא ללמדו תחילה לדבר עברית, כפי שעשה ז'בוטינסקי בספרו "תרי"ג מלים".

בד בבד עם ההצעה לאמץ את הכתב הלטיני — לפחות לשלב הלימוד הראשון — הוסיף ז'בוטינסקי לבחון גם הצעות אחרות, כמו שיפור הכתב העברי לשם הקלת הכרתו בקריאה, במיוחד לקורא "החדש" בעברית. במאמרו "אותיות", שהציע בו את הכתב הלטיני, הוסיף:

אין זאת אומרת, כי דרך התיקון היחידה היא הדרך ה'לאטינית'. ישנן הצעות חשובות של תיקון גם בגדר הכתב המרופע: הצעות לניקוד פשוט יותר, זול יותר, זול ופשוט די צורכו למען יוכל להתבסס גם בעיתונות, הצעות להמציא אותיות חדשות במקום קמץ ופתח וכי'.²⁴³

תיקונים כאלה בכתב העברי נראו לז'בוטינסקי הכרחיים בשביל "קוראים חדשים" למיניהם: לא לחניכי בית-המדרש, שמספרם מועט יחסית²⁴⁴, אלא ללומדי עברית בבגרותם, שאנו מעוניינים לקרב רבים מהם לתרבות העברית וללשונה ולחנכם לקרוא עברית:

פשקם לפניי אחד מחניכי החדר הנושן ומכריז, שאיננו רואה כל קושי בקריאת ספר בלתי מנוקד, אשיב לו בלי צְרֻמָּוּנִיה: אין שואלים אותך ולא את שכמותך. עלינו להתחשב גם-כן בקורא מן המין החדש, קורא שמעולם לא ראה את החדר העתיק אף דרך החלון, ואת העברית שלו רכש לו מתוך שיעורי מזרה בין שפעת לימודים אחרים בשפות אחרות. לחניכי החדר די ברמז למען יבינו מלה ארוכה — והפתיב העברי הבלתי-מנוקד

243. הערה 220: שם.

244. במקום אחר כינה אותם "ל"ו החכמים שבעיר" הע' 11): 20.

הלא כתיב רמזים הנהו. לא כן הקורא העברי מן המין החדש. רמז לא יספיק לו, הוא יתקשה על כל תיבה שלישית ויעזוב את הספר²⁴⁵.

אין ספק, ש"קוראים חדשים" מתקשים בקריאת טקסטים לא־מנוקדים בעברית, בייחוד כאשר מלמדים תחילה — בשלבים ראשונים — רק קריאת טקסטים מנוקדים²⁴⁶; והרי כדי לחנך לקריאה עברית הכרח לרפוש את המיומנויות, הדרושות לקריאת טקסטים לא־מנוקדים. את הקשיים בקריאת טקסטים כאלה — בייחוד ל"קוראים חדשים" שלמדו עברית בבגרותם — הסביר ז'בוטינסקי ברשימתו: "סטינוגרפיה" (תרפ"ה):

אדם הלומד, למשל, צרפתית, אחרי שרכש לו את תרי"ג המלים הראשונות מספר הלימוד או משיעורים, ייקח ספר קל ומעניין — או עיתון יומי — וינסה להעשיר את אוצר ידיעותיו ע"י קריאה. מתחילה ימצא בכל שורה ושורה מלים, שאין הוא יודע אותן, אבל הוא ידע את מבטאן, ידע את סוגן — אם שם־עצם או פועל, אם יחיד או רבים. בעברית — לא רק שלא ידע את המבטא והסוג, אלא גם לא תמיד יפיר מלה, אשר כבר למד אותה. למשל, למד את המלה 'זכות' במובן של 'זכות אבות'; אבל בספרו מסמל צירוף אותיות זה מושג אחר לגמרי — את הקרניים ה'זפות' של הלבנה²⁴⁷.

כדי להתגבר על קשיי הקריאה בעברית הציע ז'בוטינסקי תחילה לתת ל"קוראים חדשים" רק טקסטים מנוקדים: "יש תרופה ראדיקלית: ניקוד שלם בכל ספר לבני־הנעורים. בחוק

245. ז'בוטינסקי, ז'. "אקטיביזם בלשון", דואר היום, שנה עשירית, גיליון רל"ה, יום ב' פ"א בתמוז תרפ"ח (9 ביולי 1928).

246. הערה 234: ט"ו.

247. הערה 64: שם.

הזה מחזיקה הגב' שושנה פרסיץ, אותה מייסדת של 'אמנות'... כל הוצאותיה הופיעו בניקוד שלם"²⁴⁸. כך, סבר, יש לנהוג גם לגבי "קוראים חדשים" מבוגרים. כזאת הייתה דעתו בראשית פעילותו הציבורית. בשנת 1914, כאשר נודע לו על ייסודה של הוצאת ספרים "מדע", כדי שתפרסם ספרות מדעית בעברית בשביל סטודנטים של האוניברסיטה העברית, שעתידה הייתה להיפתח בא"י, התעניין בתכנית הפעולה של הוצאת זו וגילה, שבכונתה להדפיס ספרים בניקוד חלקי בלבד. הדבר עורר את דאגתו, ומאחר שלא הפיר את עסקני "מדע"²⁴⁹, הריץ מכתב לד"ר צ'לנוב וביקש ממנו להעביר את תוכנו לעסקני "מדע". במכתב באה לידי ביטוי דאגתו של ז'בוטינסקי לקורא העברי המבוגר ואמונתו — באותה שנה — שהכרח לנקד את ספרי המדע העבריים:

בין ידידי האוניברסיטה העברית עורר רעיון ייסוד חברת 'מדע' התעניינות עצומה: בהצלחתה רואים בצדק תנאי-מוקדם חשוב להגשמת רעיון זה. יורשה לי אפוא, פלאחד הפעילים, להביע כמה שיקולים, הנוגעים לפרט חשוב בעיניי, אם כי חיצוני לכאורה, בעניין ספרים בהוצאת 'מדע'. אני מתכוון לניקודם. לפי מה ששמעתי, חושבים להצטמצם בניקוד המונחים הלועזיים והמקרים ה'מסופקים' בלבד. נדמה לי, כי לא יהיה די בכך, מפני אופיו המיוחד בהחלט של אותו חוג האנשים, שישתמש בספרים אלה. אין לשפוח, כי יהיה זה קורא, שלא היה כמותו לספר העברי מעולם: קורא, שידעתו בלשון העברית — ברוב המקרים — שטחית... כבר עכשיו ברור, לפי כל הסימנים, כי ההתעניינות באוניברסיטה הארצישראלית תקיף גם חוגי נוער ניכרים,

248. הערה 11: 27.

249. מכתבים (הערה 14): 247.

שלא קיבלו שום חינוך יהודי. חוגים אלה 'יסתגלו', כמובן, אל הלשון, אך ברור בהחלט, שידיעותיהם לא תספקנה לקריאת טקסט מדעי בלי ניקוד. . . . מכאן אני מסיק מסקנה, כי יש לקבוע אחת ולתמיד כלל גדול: להדפיס את כל ספרי-הלימוד בניקוד. . . . כמובן, הניקוד ייקר את הוצאת הספרים, אך אין לשכוח, כי היעדר הניקוד יפחית בהרבה, מפני הטעמים הנזכרים, את תפוצת הספרים, אפילו בין הסטודנטים העתידיים של ירושלים²⁵⁰.

אולם, לאחר שבדק ז'בוטינסקי את האפשרות המעשית להדפיס טקסטים מנוקדים, בייחוד למבוגרים, נוכח לדעת, שאין זו הצעה מעשית כלל, ומספר סיבות לכך: ראשית — הניקוד ייקר מאוד את הפרסומים, ולכן יקשה מאוד להפיצם ברבים. למסקנה זו הגיע, לאחר שבדק את הדבר בבית הדפוס: "התברר לו, שהוצאת ספר עברי מנוקד תעלה לפחות פי שניים בזמן ובכסף לעומת ספר לא-מנוקד. הוא עשה כמה ניסיונות בעיתון 'הארץ' (בשנת 1919 ובראשית 1920) וראה במו עיניו, כי סידור אותיות עם ניקוד ארך כפליים מסידור אותיות בלי ניקוד"²⁵¹.

שנית — עד מהרה גילה ז'בוטינסקי, שיודעי ניקוד

250. עיין שם: 245–246.

251. הערה 6: 419. "בשנים 1922–1923 הלך ז'בוטינסקי אל הפירמה 'דרוגולין', שבה סידרו ספרים רבים בעברית, מנוקדים ובלתי-מנוקדים, ושמע את חות-דעתם בשאלות סידור האותיות עם הווקאלים בעברית. וכיון שליפציג הייתה אז מרכז הדפוס בגרמניה, נסע כמה פעמים לשם, ביקר בכל מקום שהדפיסו בעברית, עשה עם בעלי הדפוס ועם סדרי אותיות ימים רבים ונועץ בהם בעניין תיקונו של הניקוד העברי" (הערה 6: 420).

עברי — נער יספרם. וכך העלה מספר שאלות נוקבות: "מי ינקד את המקור, את כתב-היד של המחבר? מעטים אלה בין סופרינו — גם בין סופרינו המשובחים — אשר ידעו היטב את המלאכה המורפבת הזאת. ועל-כן תיפול עבודת-הפרך הזאת על שכמו של העורך ותגזול ממנו שעות וימים"²⁵². כן יקשה מאוד למצוא מגיהים מומחים: "והמגיה? למדן ופרופסור צריך להיות המגיה — והאם רבו פאלה בישוראל?"²⁵³. ובמקום אחר כתב על קושי זה: "שיטת כתב, אשר בשבילה אין למצוא מגיה, אלא אם כן יהיה פרופסור לשפות שמות(!) איננה שיטה; היא אבסורד. אבסורד יפה, אבסורד קדוש, כל מה שתמצו — אבל אבסורד"²⁵⁴.

שלישית — הניקוד עצמו הוא בבחינת משענת קנה רצוץ; שהרי אין בו סימני היפר מובהקים. אין בו, למשל, סימן היפר לשוא-נע ואף לא לקמץ קטן²⁵⁵.

רביעית — במקרים של צורך בהדפסה מהירה — כמו עיתונים יומיים — קשה מאוד להדפיס טקסטים מנוקדים, כי מומחה מיוחד לכך צריך לנקד, הסידור המנוקד נמשך זמן רב יותר, ולאחר מכן יש צורך במגיה מומחה, ואף פעילות זאת דורשת זמן רב. והרי עיתונים למיניהם הם חומר קריאה מבוקש מאוד ע"י מבוגרים.

על יסוד הגורמים האלה הגיע ז'בוטינסקי למסקנה, שהניקוד אינו הפתרון הרצוי לקריאה העברית, אפילו לא לגבי ספרים: "יש מאמינים, כי יבוא יום וכל ספרינו יופיעו

252. הערה 11: 27.

253. עיין שם.

254. הערה 220: שם.

255. הערה 6: 419.

מנוקדים. בזה אינני מאמין, כי אי־אפשר הדבר מצדו המסחרי וגם מצדו הטכני²⁵⁶.

יש להוסיף, שאפילו אפשרי הדבר מבחינות אלה, אין פתרון זה רצוי מבחינת הקריאות. מחקרי קריאות בדור האחרון לימדונו את הקשיים בקריאה, שהם תולדה של הניקוד; לפיכך יש לחנך גם קוראים־מתחילים לקרוא ללא ניקוד, והדבר אפשרי, כפי שהראיתי במקום אחר²⁵⁷. אולם לשם כך חשוב מאוד ליעל את מערכת הכתב העברי החסר. ואמנם זה היה כיוון נוסף לפתרון בעית הקריאה העברית בעיונו של ז'בוטינסקי.

פתרון זה היה תיקון הא"ב העברי ע"י הוספת אותיות כסמלי תנועה — כמקובל ביידיש — כדי להקל את תהליך ההדפסה וכדי לחסוך זמן והוצאות²⁵⁸. על הפתרון הזה כתב

256. הערה 245: שם.

257. הרמתי, ש'. הוראת עברית לאנאלפביתים (הערה 23). ועיין גם: הרמתי, ש'. תהליך ההוראת קריאה לאנאלפביתים, מהדורה חדשה מורחבת, ירושלים: משרד החינוך והתרבות, המחלקה להנחלת הלשון ולהשכלה, תמוז, תשכ"ט. גם הניסיון הראה, שמבוגרים רבים מתקשים בניקוד ומבקשים להסירו. מאלפים מבחינה זו דבריה של המשוררת אלישבע, שלמדה עברית בבגרותה: "הקריאה עצמה איננה מוקלת על־ידי כך, יען כי הנקודות מעייפות את העיניים יותר מדי ודורשות מאת הקורא התאמצות ועמל בקריאה" (אלישבע). "עברית כמו שהיא", לשוננו, כרך ב', חוברת א', תמוז תרפ"ט, 57). על בעית הניקוד עיין בספרי: יסודות הקריאה (ת"א: עמיחי, 1976), 260–262.

258. "כדי להקל על סידורן בדפוס ולצמצם בזמן ובממון" (הערה

6: 419).

ז'בוטינסקי: "מוכרחים אנו למצוא איזה פתרון לשאלת התנועות, להמציא איזו אותיות חדשות, שתסמנה את הקמץ והפתח וכו', או לכל הפחות את הצלצול של a ושל e . . . מה שדרוש, זהו פתיב, המכיל אותיות לסימון התנועות" ²⁵⁹. פפתרון ארעי השתמש ז'בוטינסקי בשיטה זו בפרסום שני ספרי קריאה בהוצאתו ("הספר"): האחד — "השבוי מִזְנֵה" (מאת א' הופ) הודפס בכתוב מלא רגיל, בתוספת ניקוד חלקי ²⁶⁰; והשני — "שרלוק הולמס" (מאת קונאן דויל) הודפס בכתוב מלא יותר מן המקובל ²⁶¹.

אפשרות אחרת הייתה לפשט את הניקוד העברי. לפני ז'בוטינסקי, וגם אחריו, הציעו — בעיקר מורים — לפשט את מערכת הניקוד העברי לפחות לשלב הוראת הטכניקה של הקריאה ²⁶². ז'בוטינסקי העלה פתרון בכיוון זה הן לשם הקלת

259. הערה 64: שם.

260. הערה 96: 67-68 (תרגום מאנגלית: א' ליברני).

261. עיין שם: 51, 77 (תרגום מאנגלית יונה קופ).

262. הנהגתי שימוש ב-5 סימני תנועה בהוראת קריאה לאנאלפביתים במסגרת צה"ל בשנת 1951. מאז כתבתי על כך במספר פרסומים (עיין בשני הפרסומים שלי שבהערה 257). כך נהגתי גם באלפון שלי (לפיתח ולבית — ירושלים: משרד החינוך והתרבות, המחלקה להנחלת הלשון, מהדורה ראשונה, פסליו תשפ"ד. ומאז מהדורות נוספות). כך נהגתי גם במהדורת הניסוי של אלפון עברי (ניו-יורק: מרפז למחקר ע"ש מלטון, 1974), שהכנתי לתלמידי בתי-ספר עבריים משלימים (של אחר-הצהריים) בארה"ב. לאחרונה התברר לי, שכבר קדמוני בכך. ראה, למשל, מאמרו של מ', רוזנברג. "לפתרון שאלת הניקוד (הצעה)", המורה העברי, ברלין, 1936, גיליון 2 (משוכפל).

ההדפסה והן לשם הקלת הקריאה על קוראים-חדשים למיניהם — על יסוד הצעתו של הסופר בוקי בן-יגלי:

לפני שנים רבות הציע בוקי בן-יגלי (ד"ר קצנלסון המנוח) במכתב פרטי שיטה של 'חצי ניקוד', אשר אלה הם עיקריה: נישען-נא על המבטא הספרדי, ניתן סימן אחד לקמץ ולפתח, סימן אחד לצירה ולסגול; נותר על השוא, על החטפים ועל הדגש החזק; נכתוב את הוי"ו מלא בכל המקרים ('כול', 'כולנו'); גם את הוי"ד נכתוב מלא בכל המקרים ('סיפרי-לימוד') אפילו בפעלים ('תיגדל'). בשינוי זה הייתי תומך בשמחה... או אפשר היה להזמין אותיות נחושת בשביל לינוטייפ, כל אות עם נקודתה יחד; המספר הפללי של הצירופים (עם ב, פ, פ מדוגשים בדגש רפה) יהיה בקירוב 90. לתשעים סימן יש מקום בתיבת הלינוטייפ²⁶³... עבודת העורך והמגיה — וגם עבודת מסדר האותיות — אם כי תגדל לעומת עבודתם בהדפסת ספר בלתי-מנוקד, אך לא באותה מידה כמו הניקוד השלם. על שיטת בוקי בן-יגלי הייתי מוסיף עוד תיקון אחד: פסיק עליון (אפוסטרוף) להפריד בין אותיות-היחס ובין גוף המלה, למשל: ב'יום ה'הוא; ו'ראיה; ש'אמר; מ'בית, וב'בוקר²⁶⁴. אין 'ובבוקר' מלה אחת, אלא שלוש מלים. ורק הפתיח האבסורדי, שירשנו מימי המבול, מצרף אותן לתיבה אחת; לקורא-המתחיל צריכים אנחנו, לכל הפחות, לרמוז באופן בולט, כי ה'נוטריקון' אשר לפניו מכיל שלושה מושגים מובדלים זה מזה²⁶⁵.

יש להדגיש, שגם מי שלא יקבל את ההצעה הזאת, ידע, שעליו לעמוד על כך בתהליך הוראת הקריאה. כלומר: על המורה להדריך את הקורא-המתחיל לנתח את התיבות, להפיר

263. זאת ניסה לעשות בספר "השבוי מזנדה" (עיין על כך בהערה

96: 67-68).

264. כך עשה בהדפסת התרגום "שרלוק הולמס", שם: 77.

265. הערה 11: 27.

בהן את השורש (כמו: שמר-תי) או את הפסיס (בא-תי)²⁶⁶, להפיר את אותיות השימוש, הבאות לפני ה"שורש" או ה"פסיס" וגם אחריהם. ע"י כך יקל על הקורא להפיר תיבות רבות בעברית, ובכך יקל תהליך הקריאה.

באטלס שלו²⁶⁷ הנהיג ז'בוטינסקי מספר תיקונים בניקוד המקובל, שלא הזכירם לעיל: הוא סימל את הקמץ הקטן ע"י קמץ הפוך, פן קבע סימולים מיוחדים לשוא-נע ולדגש חזק במלות לועזיות²⁶⁸.

כשנתיים לאחר הצעת הפתרון של הניקוד החלקי חזר ז'בוטינסקי לסוגית הקריאה העברית והציע דרך מעשית להכריע בבעית הפתב במגמה להקל על הקורא-המתחיל. הוא אף תיאר לעצמו, באיזה כיוון יהיה פתרון זה:

הגיע הזמן לקרוא לועידה של כל המתעניינים בניקוד. מוכרחים אנו למצוא שיטה של סימנים, אשר יבואו במקום טעמי הניקוד השלם ויעזרו לקורא מבלי להכפיד על מסדר האותיות, שיטות פאלה כבר הומצאו והוצעו לרוב, צריך להתבונן בהן ולבחור במשובחה ביותר²⁶⁹.

מאז נכתבו דברים אלה, עברו למעלה מיובל שנים.

266. אני מבחין בין "שורש" לבין "פסיס": "שורש" מציג את כל האותיות, כמו "שמר" בתיבה: שמר-תי. ה"פסיס" אינו מציג את כל האותיות, לדוגמה: בא-תי. "בא" אינו השורש בתיבה "באתי" אלא רק ה"פסיס", שעליו נוספה "תי" פסיומת (השורש של "בא" הוא, פידוע, — "בוא").

267. עיין על כך בהערה 227.

268. הערה 96: 99.

269. הערה 245: שם.

הצעות לא־מעט הוצעו לתיקון הפתיב העברי²⁷⁰, אך עדיין לא נמצא פתרון מניח את הדעת לבעיה זו — לא מבחינה דידיאקטית ולא מבחינה לשונית. ואין צריך להדגיש, שבשל כך אין אנו מצליחים לחנך קוראי עברית חדשים מקרב הפוגרים והמבוגרים — הן בישראל והן בתפוצות.

כללו של דבר: אמנם הציע ז'בוטינסקי להשתמש בפתיב הלטיני, אך הציע לעשות זאת באופן סלקטיבי, להקלת הוראת הקריאה ולחינוך לקריאה בספרות החילונית, ובעיקר לצורכי תקשורת פחיי יום־יום. אולם לא עלה על דעתו לבטל כליל את הפתיב העברי המסורתי. כתב זה היה יקר לו והוא הבין, שאת מקורותינו המקודשים הכרח להדפיס ולקרוא בפתיב העברי המסורתי.

יותר מכך: השימוש בפתיב הלטיני היה אחת מהצעותיו — ולא ההצעה האחת והיחידה. הראינו לעיל, שהציע הצעות לבררה, שאם כי נראו לו פחות יעילות, עדיין היה מוכן לקבלן, אף היה מוכן לסייע בשיפורן ובמימושן. והעיקר: הוא הבין, שבעיה זו חורגת מן התחום הדידיאקטי הצר ונושקת את תחום התרבות הלאומית שלנו. ע"פ ידע, שאין הוא רשאי להכריע בבעיה זו עפ"י שיקול דעתו בלבד. וכמו שהציע לגבי המבטא העברי הרצוי, כן הציע גם לגבי הפתיב — הקמת ועדת מומחים, שתדון ותקבע

270. א) ספרו של וינברג (הערה 96); ב) על מדוכת הפתיב

העברי, יום עיון שערכה קרן הלשון העברית ע"ש דוד אטינגר (ב'19 במרס 1978).

את מסקנותיה, ומסקנות אלה יחייבו את פולנו. הוא אף הבין את כיוון הפתרון, שכנראה יועדף בעיני הרבים, והיה מוכן לקבלו: שיפור הכתב העברי הנוכחי במגמה להקל את הקריאה.

ואכן, האקדמיה ללשון העברית, המוסד המוסמך בחוק להכריע בבעיות כאלה, הציעה כיוון זה: פתיב מלא לטקסטים לא־מנוקדים. ואם כי אין בכך פתרון שלם²⁷¹, זהו כנראה הפתרון הטוב ביותר, שנוכל לקבל עתה²⁷², נוכח העובדה, שנושא זה כבר עלה על שולחנו של ועד הלשון, שקדם לאקדמיה, כמעט מראשית היוסדו²⁷³. מאז ועד השנים האחרונות ממש שבו מורים ובלשנים לדון בבעיה זו, וכל

271. ראה דברי טור-סיני בהקדמה לכללי הפתיב המלא: "ואין הפתיב המלא יכול לפתור את כל הבעיות שבקריאה" (כללי הפתיב חסר הניקוד, "לשוננו לעם", קונטרס ט', ירושלים: אדר תש"ט, 10). ובהקדמת "ועד הלשון" נאמר: "כללי הפתיב, הנקבעים כאן, שואף ועד הלשון לאו דוקא ליצירת עובדות חדשות ולפתרון שלם של הבעת התנועות בכתיב, שאין עמו ניקוד, פתרון הדורש ריפורמה מרחיקת לכת בשיטת הניקוד כדי להתאימו למבטא המקובל" (שם: 11).

272. "שנים על שנים דנו וחזרו ודנו חברי הועדה לקביעת כללי הפתיב, בשיתוף עם כל חברי ועד הלשון העברית ועם סופרים ומורים, בשם לב לדרכי הפתיב החי בספרות העבר ובימינו, כדי למצוא את הפשרה הנאותה, כדי למנוע כל שינוי מיותר וכדי לכוון את ההכרחי. ידועים גם לנו ליקויים בכללים, שהוצעו כאן, ליקויים שסיבתם בפשרה ובצורך להימנע משינויים מכריעים במקובל" (דברי טור-סיני, שם, 10). וראה: 270–23–24.

273. עיין בהערה 96. ועיין: בזיכרונות ועד הלשון העברית, חוברות א–ו (הערה 161).

שיכלו לסכם עד כה הוא: שיפור כללי הפתיב חסר
הניקוד²⁷⁴. דומני, שגם בעתיד הנראה לעין יהיה עלינו לתכנן
את החינוך לקריאה על יסוד החלטה זו.

*

סוף דבר: אעפ"י שלא היה ז'בוטינסקי בלשן מקצועי, אף
לא מורה-לשון מוסמך, שקד בכל שנות חייו על בעיות הלשון
העברית המתחיה ועל דרכי הנחלתה לרבים. בשל האינטואיציה
הלשונית שלו, ובשל שליטתו בלשונות רבות ולימוד העברית
בבגרותו, ראוי לנו שנשוב ונעיין בהצעותיו המעשיות שהוסברו
לעיל, הן לגבי שיפור העברית השימושית: מבטא, פתיב וסגנון
עיתונאי קריא; והן בהצעותיו להנחלת העברית לעולים חדשים
בישראל ולהפצתה בתפוצות — בחינוך הפורמאלי, ובייחוד
בחינוך המשלים: בתנועות הנוער ובקרב המבוגרים. בשנת
המאה להולדתו ראוי להעלות על נס את יחסו של ז'בוטינסקי
ללשון העברית ולחזור על תביעתו לעשות שפה זו, "השפה
שנשתפחה והלא נשכחת, ללשון כל הציונים, וקודם כול —
ללשון ההנהגה הציונית.

274. בשנת תש"ל הדפיסה האקדמיה מחדש את "כללי הפתיב חסר
הניקוד" ("לשוננו לעם", מחזור כ"א, קונטרס ו', ניסן תש"ל).